

אלה פירוש

חמשה חומשי תורה

יסוד

רבינו שמואל בן הרב רבינו מאיר

אחיו של רבינו יעקב מרמרו

בני בתו של המאור הגדול רבינו שלמה בר יצחק

יהי זכרם לנצח

ועצמותיהם כרשא תפרחנה:

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח

www.daat.ac.il

בראשית.

א. 1. בראשית ברא אלהים. יבינו המשכילים כי כל דברי רבותינו ודרשותיהם כנים ואמתים. וזהו האמור במס' שבת⁽¹⁾ הוינא בר תמני סרי שנין ולא ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו. ועיקר ההלכות והדרשות יוצאין מיתור המקראות או משינוי הלשון שנכתב פשוטו של מקרא בלשון שיכולין ללמוד הימנו עיקר הדרשה כמו⁽²⁾ אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ודרשו חכמים⁽³⁾ באברהם מאריכות הלשון שלא היה צריך לכתוב בהבראם⁽⁴⁾. עתה אפרש פירושי הראשונים בפס' זה להודיע לבני אדם למה לא ראיתי לפרש כמותם. יש מפרשים בראשונה ברא אלהים את השמים ואת הארץ. אי אפשר לומר כן שהרי המים קדמו בדכ'⁽⁵⁾ ורוח אלהים מרחפת על פני המים. ועוד שאין כתוב כאן בראשונה. אלא בראשית דבוק הוא⁽⁶⁾ כמו⁽⁷⁾ ותהי ראשית ממלכתו ככל⁽⁸⁾. והמפרש⁽⁹⁾ כמו⁽¹⁰⁾ תחלת דבר יי' בהושיע כל' בתחלת ברא אלהים את השמים כל' בטרם ברא שמים וארץ הארץ היתה תוהו ובהו וחשך על פני⁽¹¹⁾ תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים, נמצא שהמים נבראו תחלה, גם זה הבל, שכן לא היה לכתוב והארץ היתה תוהו ובהו, שמאחר שעדיין לא נבראת לא היה לו לקרותה ארץ קודם יצירת המים מאחר שהמים קדמו. אך זה הוא עיקר פשוטו לפי דרך המקראות

(1) דף סג ע"א. — (2) בראשית ב, ד. — (3) ר' יהושע בן קרחה בבב"ר פרשה יב. — (4) תיקון הח' גי'נער במקום כדבריהם שבכ"י. — (5) בפסוק ב. — (6) לתיבה שלאחריו. וכן לשוני לפסוק יד. עי' בספרי RSBM דף 141. — (7) בראשית יי'. — (8) כל אלה כדברי רש"י. — (9) הוא רש"י. ומכאן ואילך נטה רשב"ם מדרך זקנו. — (10) הוישע א, ב. — (11) בכ"י: ואנפ"כ. ונולד בטעות מן וחנפ"י, בראשי תיבות. וגם החכם גי'נער טעה להדפיס כבכ"י, אבל הוא בעצמו תיקן שגיאתו בספרו פרשנרתא דף 22 בהערה בחלק האשכנזי.

שרגיל להקדים ולפרש דבר שאין צריך בשביל דבר הנזכר לפניו⁽¹⁾ במקום אחר. כדכת' ⁽²⁾ שם חם ויפת וכת' וחס הוא אבי כנען אלא מפני שכת' לפניו⁽³⁾ ארור כנען ואילו לא פורש תחילה מי כנען לא היינו יודעין למה קללו נח.⁽⁴⁾ וישכב את בלהה פלגש אביו וישמע ישראל, למה נכתב כאן וישמע ישראל? והלא לא נכתב כאן שדיבר יעקב מאומה על ראובן? אלא לפי שבשעת פטירתו אמר⁽⁵⁾ פחו כמים אל תותר כי עלית משכבי אביך או חללת יצועי עלה, לפיכך הקדים וישמע ישראל, שלא תתמה בראותך שהוכיחו על כך בסוף ימיו. וכן בכמה מקומות. גם כל הפרשה הזאת של מלאכת ששה ימים הקדימה⁽⁶⁾ משה רבינו לפרש לך מה שאמר הק' בשעת מתן תורה⁽⁷⁾ וזכור את יום השבת לקדשו [וגו'] כי ששת ימים עשה יי את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי, וזהו שכת'⁽⁸⁾ ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, אותו ששי שהוא גמר ששה ימים שאמר הקב"ה במתן תורה. לכך אמר להם משה לישראל, להודיעם כי דבר הקב"ה אמת, וכי אתם סבורים שהעולם הזה כל הימים בנוי כמו שאתם רואים אותו עכשיו מלא כל טוב? לא היה כן, אלא בראשית ברא אלהים וגו' כלו' בתחילת בריאת שמים וארץ כלו' בעת שנבראו כבר [ה] שמים העליונים והארץ הן זמן מרובה הן זמן מועט, או והארץ היתה⁽⁹⁾, הבנויה כבר היתה תוהו ובהו, שלא היה בם שום דבר, כדכת' בירמיה⁽¹⁰⁾ ראיתי את הארץ ודהנה תהו ובהו ואל השמים ואין אורם ראיתי ואין אדם מעוף השמים ועד בהמה נדרו הלכו. וזהו תהו ובהו, חורבו מאין יושב. וחשך על פני תהום זהו ואל השמים ואין אורם. ורוח מנשבת על פני המים. והוצרך הרוח למה שכת' לפנינו⁽¹¹⁾ ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד גו' כי על ידי הרוח נקוו המים, כמו בקעת ים סוף שנתראית היבשה עי'⁽¹²⁾

⁽¹⁾ ר"ל אחרי כן. ע' RSBM דף 157. — ⁽²⁾ בראשית ט, יח. — ⁽³⁾ ר"ל אחרי כן בפסוק כה. — ⁽⁴⁾ בראשית לה, כב. — ⁽⁵⁾ בראשית מט, ד. — ⁽⁶⁾ בבי' ובהערתך נייגער בטעות: הקדימך. — ⁽⁷⁾ שמות כ, ח. — ⁽⁸⁾ בראשית א, לא. — ⁽⁹⁾ תשע תיבות מן הן זמן מרובה והלאה השמיט ה' נייגער. וכן מבואר מדברי פירוש חזקוני לפסוק הזה שהשחמש בדברי רשב"ם בתחלת דבריו וכתב: „והארץ היתה תהו. הארץ הבנויה עכשיו כבר היתה תהו.“ — ⁽¹⁰⁾ ד, כג. כה; ט, ט. ושני הכתובים חובר רשב"ם וערבכם בשינוי לשון קצת. ע' ספרי RSBM דף 58 הערה 6. — ⁽¹¹⁾ בפסוק ט. — ⁽¹²⁾ שמות יד, כא.

ויוֹלֵךְ יי את הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עֹזֶה כָּל הַלַּיְלָה וַיִּשֶׁם אֶת הַיָּם לַחֲרֵבָה וַיִּבְקְעוּ הַמַּיִם: 3. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר. לַתֵּקֶן הָאֵמוּר⁽¹⁾ וַחֲשַׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם: 4. וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאוֹר. נִסְתַּכַּל בְּמִרְאֵהוּ⁽²⁾ כִּי יָפֵה הוּא. וְכֵן⁽³⁾ וַתֵּרָא אוֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא. נִסְתַּכַּלָּה בְּמִשָּׁה שְׁנוּלָד לַשִּׁשָּׁה חֲדָשִׁים כְּמוֹ שְׁמוּאֵל לַתְּקִיפַת הַיָּמִים וַרְאֵתוֹ כִּי טוֹב וַיִּפֶּה הוּא שֶׁנִּגְמְרוּ סִימְנָיו וַצִּפְרָנָיו וְשַׁעֲרָו, וַתִּצְפְּנֵהוּ שְׁלֹשָׁה יָרְחִים כְּלוּ עַד סוֹף ט' חֲדָשִׁים שֶׁהָרִי רִאֲתָהּ וַיֵּדְעָה שֶׁהוּא טוֹב וַיִּפֶּה בְּסִימְנִים, שְׁאִינוּ נִפְלָ: וַיִּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ. שִׁי"ב שְׁעוֹת הָיָה הַיּוֹם וַאֲחִ"כ הַלַּיְלָה י"ב, הָאוֹר תַּחֲלָה וַאֲחִ"כ הַחֹשֶׁךְ. שֶׁהָרִי תַּחֲלָה בְּרִיאַת הָעוֹלָם הָיָה בְּמֵאֵמֶר יְהִי אוֹר. וְכָל חֹשֶׁךְ שֶׁמִּקְדָּם לַכֵּךְ דִּכְת' וַחֲשַׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם לֹא זָהוּ לַיְלָה: 5. וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָאוֹר יוֹם. תִּמָּה עַל עֲצֻמָּךְ לִפְי הַפֶּשֶׁט לְמָה הוּצָרָךְ הַקִּבָּה לִקְרוֹא לָאוֹר בְּשַׁעַת יִצִּירְתּוֹ יוֹם? אֵלֹא כֵךְ כָּתַב מִשָּׁה רַבֵּינוּ, כִּי"מ שְׁאֵנוּ רוֹאִים בְּדַבְּרֵי הַמָּקוֹם יוֹם וְלַיְלָה כְּנוֹן⁽⁴⁾ יוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשְׁבּוּתוֹ, הוּא הָאוֹר וְהַחֹשֶׁךְ שֶׁנִּבְרָא בְּיוֹם רֵאשׁוֹן, קוֹרֵא אוֹתוֹ הַקִּבָּה בִּכִּי"מ יוֹם וְלַיְלָה. וְכֵן כָּל וַיִּקְרָא אֱלֹהִים הַכְּתוּבִים בְּפִרְשָׁה זֹה. וְכֵן⁽⁵⁾ וַיִּקְרָא מִשָּׁה לַהֲוִשֶׁע בֶּן נֹן יְהוֹשֻׁעַ, הָאֵמוּר לְמַעֲלָה⁽⁶⁾ לְמַטָּה אִפְרַיִם הוֹשֵׁעַ בֶּן נֹן, הוּא אוֹתוֹ שֶׁקָּרָא מִשָּׁה יְהוֹשֻׁעַ⁽⁷⁾ בֶּן נֹן שְׁמִינֵהוּ קוֹדֵם לִכֵּן מִשְׁרָתוֹ בְּבִיתוֹ, שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ הַמַּלְכִּים⁽⁸⁾ הַמִּמְנִים אֲנָשִׁים עַל בֵּיתָם לַחֲדָשׁ לָהֶם שֵׁם כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר⁽⁹⁾ וַיִּקְרָא פֶּרַעְזָה שֵׁם יוֹסֵף צִפְנָת פַּעֲנָח,⁽¹⁰⁾ וַיִּקְרָא לְדִנְיָאֵל בְּלִטְשָׁצַר וְגו': וְלַחֲשַׁךְ קָרָא לַיְלָה. לְעוֹלָם אוֹר תַּחֲלָה וַאֲחִ"כ חֹשֶׁךְ: וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר. אֵין כְּתִיב כֵּאֵן וַיְהִי לַיְלָה וַיְהִי יוֹם אֵלֹא וַיְהִי עֶרֶב, שֶׁהָעֶרֶב יוֹם רֵאשׁוֹן וְשִׁיקַע הָאוֹר, וַיְהִי בֹקֶר, בּוֹקֶרֹו שֶׁל לַיְלָה, שֶׁעֲלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר. הָרִי הוֹשֶׁלָם יוֹם א' מִן הו' יָמִים שֶׁאֵמֶר הֵן בִּי הַדְּבָרוֹת, וַאֲחִ"כ הַתְּחִיל יוֹם שִׁנִּי⁽¹¹⁾ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רָקִיעַ. וְלֹא בֹא הַכְּתוּב לֹאמַר שֶׁהָעֶרֶב וְהַבֹּקֶר יוֹם אֶחָד הֵם, כִּי

(1) הַחֶכֶם גִּנֵּי שִׁנָּה לְהַדְפִּים: לַתֵּקֶן הָאֵמוּר. וְרַשְׁבֵּי"ם רָצָה לֹאמַר שֶׁמֵּאֵמֶר יְהִי אוֹר בְּפֶסֶק ג' בֹּא לַתֵּקֶן וְלַהֲסִיר אֶת הַחֹשֶׁךְ שֶׁהָיָה קוֹדֵם לִכֵּן וְשֶׁהוֹכִירוּ הַכְּתוּב בְּפֶסֶק ב' בְּתִיבוֹת וַחֲשַׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם. — (2) בִּכִּי: בְּמִרְאֵהוּ. וַאֲנִינוּ נִבְּוֶן, כִּי רַשְׁבֵּי"ם רָצָה לֹאמַר נִסְתַּכַּל בְּמִרְאֵה הָאוֹר. — (3) שְׁמוֹת בִּבְי, — (4) בְּרֵאשִׁית ח, כב, — (5) בְּמִדְבַר יג, טו, — (6) בְּמִדְבַר יג, ח, — (7) בִּכִּי: לַיְהוֹשֻׁעַ, וְהִיטִיב לַתֵּקֶן הָיָה גִּנֵּי, — (8) בִּכִּי: הַמִּלִּיצִים, וְהִיטִיב גִּנֵּי לַתֵּקֶן הַתִּיבָה. — (9) בְּרֵאשִׁית מא, מה, — (10) דִּנְיָאֵל א. ז. וְשֵׁם כְּתִיב וְשֵׁם לְדִנְיָאֵל בְּלִטְשָׁצַר. — (11) מִכָּאן וְעַד סוֹף פִּירוּשׁ הַפֶּסֶק הַזֶּה הַשְׁמִיט הָיָה נִינְעָר.

לא הצרכנו לפרש אלא היאך היו ששה ימים, שהבקר יום ונגמרה⁽¹⁾ הלילה, הרי נגמר יום אחד והתחיל יום שני: 6. ויאמר אלהים יהי רקיע. לאחר שנגמר⁽²⁾ יום ראשון לבוקרו ויאמר אלהים: רקיע. לשון⁽³⁾ פעול הוא כמו עשיר שפתרונו מעושר, חסיד מחוסר. לפי שמן הארץ עד השמים⁽⁴⁾ העליונים היו מים כדכת'⁽⁵⁾ מרחפת על פני המים, עתה חלקן הקב"ה באמצע ועשה ריקוע פרוש ממורח למערב ומצפון לדרום להבדיל בין המים העליונים. ולפי שלא עשה מלאכת המים עד [יום] שלישי שנראית היבשה לא נאמר כי טוב בשיני, אבל בשלישי נאמר שני פעמים כי טוב, אחד למלאכת המים ואחד לציאת האילנות והדשאים: בין מים למים. להיות חציין למעלה וחציין למטה: 8. ויקרא אלהים לרקיע שמים. כמו שפירשתי למעלה⁽⁶⁾ כלומר הוא נקרא שמים בכלל מקום בתורה. ושמים העליונים היו בכלל⁽⁸⁾ שמי השמים וכל צבאם והן⁽⁹⁾ ליי אלהיך השמים ושמי השמים וגו': ויהי ערב ויהי בקר יום שני. שנטה היום לערוב ואח"כ ויהי בקר של יום שני. הרי נגמר⁽¹⁰⁾ יום שני מששת הימים שאמר הקב"ה בעשרת הדברות והתחיל עתה יום שלישי בבקר: 9. ויאמר אלהים יקונו. כמו שפי' למעלה ע"י הרוח, כי לכך נא⁽¹¹⁾ ורוח אלהים מרחפת [כמו] ⁽¹²⁾ בבקיעת ים סוף. שכשם שחלק מים העליונים והבדיל מן התחתונים ע"י מעשה של ריקוע, כן מים שעל הארץ הקוה ע"י מעשה של רוח: ותראה היבשה. כלומר הארץ שנבראת⁽¹³⁾ עם שמים העליונים מקודם שנברא האור כמו שפירשתי למעלה או זמן מרובה או זמן מועט: 10. ליבשה ארץ. כמו שפירשתי למעלה היבשה היא שקרויה ארץ בכ"מ בתורה: 11. דשא. כל מיני דשאים ביחד קרויים דשא וכל מין בפני עצמו קרוי עשב: עושה פרי למינו. לפי הפשט נאמר למינו בדשאים⁽¹⁴⁾, שלמינו הכתוב בעץ עושה פרי מוסב גם על עשב מוריע ורע:

(1) בכ"י: שנגמרה. — (2) ג"ג בטעות: שגמר. — (3) לשון השמיט ג"ג. — (4) בכ"י: המים, וג"ג תיקן. — (5) בפסוק ב. — (6) שלש תיבות האלה השמיט ג"ג. — (7) בכ"י: ובכל. וג"ג תיקן. — (8) נחמיה טו. — (9) בכ"י: וכן. ותיקנתי על פי המקרא דברים י"ד. — (10) ג"ג בטעות: גמר. — (11) בפסוק ב. — (12) היטיב להוסיף דהי ג"ג תיבת כמו החסרה בכ"י. — (13) תיקן ג"ג במקום: כשנבראת. — (14) להוציא מדברי האגדה שהביא רש"י לפסוק יב.

עושה פרי למינו. עץ התפוח עושה תפוח ולא תמרים: אשר זרעו בו. בתוך התפוח יש בו גרעינים שיכול ליטע ממנו אילן בכל מיני פירות: 14. יהי מארת. דרך המקראות לומר לי' (יחיד) אצל לי' רבים (כמו²) ויהי אנשים³ אשר היו טמאים. וכן פירושו, יהי מעשה. ומה הוא? מאורות: ברקיע השמים. הנרקע ופרוש תחת השמים העליונים: ברקיע. לפי שהוא דבוק לתבה שלאחריו כלוי רקיע של שמים לכך הוא נקוד חטף. וכן קציר כשהוא דבוק יאמר⁴ עד כלות קציר השעורים וקציר החטים: להבדיל בין היום ובין הלילה. כבר אמרנו למעלה⁵ ויבדל אלהים בין האור ובין החשך⁶, אבל עדיין גמר⁷ הלילה ותחלת היום ממש אין ידוע כ"א בהנץ החמה וגם גמר היום ותחלת הלילה⁸ ממש לא נודע כי אם בשקיעת החמה וצאת הכוכבים. להבדיל בין תחלת היום ובין תחלת הלילה: והיו לאותות ולמועדים. כדכת' בחוקיהו⁹ זה לך האות מאת יי' וגו' הלך הצל עשר מעלות וגו' הרי החמה היתה לו אות וכת'¹⁰ ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש וגו' וכת'¹¹ מאותות השמים אל תחתו: ולמועדים. מהלוך הלבנה שמתחדש לביטוי ימים וחצי נועדים מועדי השנה וזמני השטרות כדכת'¹² עשה ירח למועדים: ולימים. שהרי מצאת הכוכבים עד צאת הכוכבים יום א'¹³): ושנים. ארבע תקופות השנה עושין שנה תמימה: 15. והיו למאורות וגו'. להאיר לעולם יהו: 16. הקטן משני המאורות הגדולים: 18. ולהבדיל בין האור ובין החשך. בין תחלת האור ובין תחלת החשך, הנץ החמה הוא תחלת האור, צאת הכוכבים הוא תחלת החשך: 20. יעופף על הארץ. אע"פ שיצירתו מן המים¹⁴ גידולו יהיה בארץ: 21. התנינים הגדולים. אע"פ שאמר הק'¹⁵ ישרצו שהם דגים¹⁶ שאינם גדולים כ"כ, אעפ"כ

(1) יחיד הטיב הח' ניינער להדפיס במקום תיבת אמר שבכ"י. — (2) במדבר ט.ו. — (3) תיקן ג' במקום הנשם שבכ"י. — (4) רות ב.כג. — (5) בפסוק ד. — (6) ר"ל ואם כן אין צורך למאורות בהבדלה זו. — (7) תיקן ג' במקום: נגמר. — (8) תיקן ג' מחריש במקום: ותחלת היום שבכ"י. — (9) מלכים ב' כ.ט. — (10) וואל ג.ג. — (11) ירמיה י.ב. — (12) תהלים קד.יט. — (13) ר"ל כן עושים אנחנו בחשבון הזמנים על פי קבלת חכמים ודין תורה שבעל פה. ולפי דעת רש"ם בפשוטו של מקרא שכתב הוא לפסוק ד.ה.ו.ח היה לו לומר מהנץ החמה עד הנץ החמה, אבל לא חש לדרקק בזה. — (14) בכ"י ובהעתקת ג' בטעות: השמים. — (15) בפסוק כ. — (16) הטיב ג' למחוק תיבת: גדולים, היתירה לפני: שאינם.

גם התנינים⁽¹⁾ הנוכרים במקום אחר ברא עמדם, לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון האמורים בנביאים⁽²⁾ והאמור באיוב⁽³⁾ התמשוך לויתן בכה: 22. ויברך אותם אלהים. בכל מיני חיים תמצא שבירכן, בדגים ובעופות באדם ובהמת חיה: ומלאו את המים. ל' ציווי והוא משקל רפי כמו⁽⁴⁾ אמרו לאלהים⁽⁵⁾ רדפו מהר. אבל מלאו ל' ציווי משקל דגש כמו⁽⁶⁾ דברו אל כל עדת בני ישראל, וחזקו⁽⁷⁾ ידיים רפות: ירב. כמו ירבה וכמו⁽⁸⁾ יפנה. וכן כל תבת פעל שסופם הי" כמו פנה קנה בנה מכה יאמר ויִקַּן ויִקַּן ויִמַּח: 24. וחיתו ארץ. כמו⁽⁹⁾ למעינו מים⁽¹⁰⁾ בנו בעור, יתר וי"ו: וייהי כן⁽¹¹⁾. כלומר כן היה לעולם: 26. ויאמר למלאכיו נעשה אדם. כמו שמצוינו⁽¹²⁾ במיכיהו בן ימלא במלכים⁽¹³⁾, ובישעיה⁽¹⁴⁾ את מי אשלח ומי ילך לנו, וגם באיוב⁽¹⁵⁾: בצלמנו. בצלם המלאכים: כדמותנו. בעינין חכמתנו שהרי כשמתקלקל האדם כת⁽¹⁶⁾ נמשל כבהמות נדמה: וירדו מן רדה [כמו ויעשו מן⁽¹⁷⁾] עשה, ככה ויכבו, שבה וישבו: 27. בצלמו של אדם הוא בצלם אלהים, מלאכים. ואל תתמה אם לא נתפרש יצירת המלאכים, כי לא כתב משה כאן לא מלאכים ולא גיהנם ולא מעשה מרכבה, אלא דברים שאנו רואים בעולם הנוכרים בעשרת הדברות, כי לכך נאמר כל מעשה ששת הימים כמו שפירשתי למעלה⁽¹⁸⁾: זכר ונקבה ברא אותם. כמו שמפרש לפנינו⁽¹⁹⁾ ויקח אחת מצלעותיו, כלל ואח"כ פירש. וכן מצאתי בל"ב מדות של ר"א בנו של ר"י הגלילי שלמד מפס' זה כלל ואח"כ פרט⁽²⁰⁾: 28. וכבשוה. רפי כמו⁽²¹⁾ ונכבשה הארץ לפניכם. ולפי שהוא משקל רפי ול' צווי לכך הוא נרפה, אבל וקבשוה דגש פירושו לשעבר כמו⁽²²⁾ קבצו פארור: 29. הנה נתתי לכם. נותן אני לכם עתה דו"ק⁽²³⁾. וכן⁽²⁴⁾ הרימותי ידי, מרים

(1) נראה שרצה לפרש ה"א הידיעה בתיבת התנינים. — (2) ישעיה כו, א. — (3) מ, כה ושם כתוב: תמשוך. — (4) תהלים סו, ג. — (5) יהושע ב, ה. — (6) שמות יב, ג. ושם לא נכתב תיבת: בני. — (7) ישעיה לה, ג. — (8) בבי: כמו. — (9) תהלים קד, ח. — (10) במדבר כד, ג. — (11) וייהי כן הוסיף נ"ג. — (12) שידבר ויתעק יי עם מלאכיו עושי רצינו. — (13) א' כב, יט—כב. — (14) ו, ח. — (15) א, ה. — (16) תהלים מט, ג. כא. ושם כתוב: נדמו. — (17) כניל להוסיף, ועיין במדבר ט, ב. — (18) לפסוק א. — (19) ב, כא. — (20) עיין בל"ב מדות סימן יג. והברייתא ההיא נדפסה בנמרא בבליית אחרי מס' ברכות. — (21) במדבר לב, כט. — (22) ויאל ב, ו. — (23) doins אשר יאמר היום, donne, ובלשון אשכנז: gebe. — (24) בראשית יד, כב.

אני.¹) נתתי כסף השדה, נותן אני: 30. ולכל חית הארץ וגו'. אבל בשך לא הותר לאדם הראשון עד שבא נח ואמר לו²) בירך עשב נתתי לכם את כל: 31.³) ויהי ערב ויהי בקר, אז נעמר יום הששי והתחילה...⁴): ויירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד.⁵) נסתכל והביט כל מעשיו וכל פעולותיו שעשה אם יש לתקן שום דבר בהם והנה כולם יפים ומתוקנים:]

ב. 3. ויברך אלהים את יום השביעי.⁶) כשהגיע עת יום השבת כבר ברא הק' כל צורכי הבריות ומוזנותם, ונמצא השבת מבורך מכל טוב: 7.⁷) 23. זאת הפעם עצם מעצמי⁸) דווקא. אבל מכאן ואילך אינו כן אלא (אדרבה איפכא) האיש יוצא מן האשה:]

ג. 8. וישמעו את קול יי' אלהים מתהלך בגן לרוח היום. (מתוך פירושו לשמות יד, ל⁹) נראה שהוא מפרש מתהלך כרב חלפאי בב"ר פ' יש שמוסב על קול: 11. המן העץ.¹⁰) ה"א תמוה המקיימת: 21. כתנות עור וילבישם.¹¹) כתנות להלביש כל הגוף:]

(1) בראשית כנ, יג. — (2) ט, ג. — (3) בכי העברי סימן 252 במינען דף 15 ע"א נמצא לפסוק ל"א בשם ר' שמואל זל: והנה טוב מאד. כל אשר עשה, ואפי' ניהנם להפרע מן הרשעים. — ואולם כל מבין יראה כי אין זה דרך רבינו שמואל בן מאיר (ע"ן דבריו לפסוק כו). ואם כן ר' שמואל אחר הוא המפרש. — (4) מכאן עד תחלת פרשת וירא נאבד פירוש רש"ם מאתנו ולא נמצא עד הנה. אך מעט מועד נשאר מפורד ומפורד בתוך דבריו שלא במקומו או בספרי מפרשים אחרים. על כן אמרתי אלכה נא ואלקטה את שארית הפלטה כפי אשר תשיג ידי ואחברה דברי רש"ם אחד אל אחד והיו למשיבת נפש ליודעי דרכו ולאובהי דבריו. ואני ידעתי כי עוד נשארו מקצת פירושי בתוך דברי מחברים אחרים בספריהם כתבי יד. ואולם אנכי אעשה כפי יכולתי, ואנשי מדע וחכמה אשר חנן אלהים אותם למצא ולהכיר עוד פנינים יקרים הנותנים מן האבדה אשר נאבדה מאתנו יבאו גם המה ויוסיפו על דבר אמת את אשר לקטו וישאו ברכה מאת יי' ומאת כל אוהבי חכמה. — (5) מפירוש רש"ם לשמות ב, ב. — (6) מפירושו לשמות כ, יא. ע"ן שם. — (7) בכי העברי סימן 50 אשר באוצר ספרי המלכות בעיר מינען הנקרא בשם פענת רוי דף ח ע"א נמצאו הדברים האלה לבראשית ב, יז: „כי ביום אכלך ממנו מות תמות. תימא ומצינו לאו אחד שיש בו ב' עונשין מיתה וטורה השעבוד שאמר לו [ג, יט] בעת אפך תאכל לחם? ותיקף הרי' שמואל שלא הענישו אלא בעונש אחד ואמר לו כבר הודרתך לטובתך ולא שמעת, לכך תענש בויעת אפך". — ונראה בעיני שהרי שמואל הזה איננו רש"ם אלא ר' שמואל אחר שפירש התורה בצרפת, כי אין זה דרך רש"ם ולשונו. — (8) הדר וקנים דף ב ע"א. — (9) ע"ן את אשר כתבתי בספר RSBM כדף 37 הערה 3 ובדף 114 סימן b. — (10) מספר ערוגת הבשם כ"י. ע"ן RSBM דף 13 הערה 2 והערה 3. — (11) כן כתוב בפירוש איוב כי 37 אשר בעקד ספרי עיר האמבורג לתיבת עורו איוב מ, ל"א בשם רש"ם. והעירני עליו החכם דר' זולצבאך בעיר פראנקפורט דמיין באגרתו. ועוד הוכיח שם שהפירוש שהבאתי בספרי RSBM דף 96 סימן 40 איננו לא לרש"ם ולא לרבי יוסף קרא, כי מצא בכי ההוא פירוש אחר בשם רש"ם לפסוק הנוכח באיוב.

[ד. 3. מנחה. (1) לשון דורון מנורת⁽²⁾ נחה את העם: 7. הלא אם תיטיב, (3) כלומ' אם תיטיב שלא תעשה עונות כי אם מעט, שאת, תוכל לסבול עונותיך ולא יכבדו עונותיך עליך. ואם לא תיטיב, לפתח חטאתך [תהיה] רובך, כלומר ואם תעשה עונות הרבה, תהיה רובך תחת החטאת והעון שלא תוכל לשאת ולסבול אותם: 20. ישב אהל ומקנה. (4) רעה צאן: 26. או הוחל לקרא בשם יי". (5) לשון התחלה שהתחילו להתפלל מתוך צרות שנתחדשו:]

[ה. 29. זה ינחמינו. (6) (ואם תאמר כיון שאמר⁽⁷⁾ נביא גדול היה עבר שקרא לבנו פלג, למה אין אומר נביא גדול היה למך שקרא לבנו נח. ותירץ רש"י) שזה היה ראשון לנולדים אחר מיתת אדם ולכך קראו נח שאמר יהי רצון שיתקן זה עיוותו⁽⁸⁾ של זה (9) ולשון תפלה הוא ינחמינו ינח ממנו כלומר שיעשה לנו הנחה וקורת רוח, אבל לשם לא שייך למימר לשון⁽¹⁰⁾ תפלה אלא לשון נביאות. אי נמי יש לומר קודם שנולד נח⁽¹¹⁾: 31. ויהי כל ימי למך. (12) (הקשה הר"ד שמואל בה"ר מאיר זצ"ל) למה לנו למנות שני רשעים הכתובים בפרשה? (ותירץ) דכך דרכן⁽¹³⁾ של נביאים זה אחר זה כדי לידע מניין השנים מבריאת עולם עד ימיהם⁽¹⁴⁾. כי מתוך השנים ומנינם הכתובים כאן ומנין שנות הדורות הכתובים עד משה רבינו ומנין שעבוד מצרים דכתיב ומושב בני ישראל אשר ישבו בארץ מצרים וגו' ומנין מ' למדנו מנין שנים אשר מבריאת עולם עד שנכנסו ישראל לארץ. וכבר מפורש בנביאים מנין השנים אשר מיציאת מצרים עד בנין בית ראשון ומבנינו עד חרבנו. ומתוך

(1) מפירושו לויקרא ב, א. ובספרי דף 150 שורה ג' בארתי פירושו. — (2) שמות לב, לא. — (3) מכ"י העברי סימן 252 אשר במינכען דף 11 ע"ב בשם ר' שמואל. — (4) מדבריו לבראשית כה, כו. — (5) בכ"י 50 אשר במינכען דף י' ע"א וכמעט בתיבות שוות בפירוש התורה לרבי יעקב בן אשר בעל הטורים דף ג ע"ד בדפוס הנובר. — (6) מכ"י סימן 40 אשר בהאמבורג דף 4 ע"ב ומהדומה לו כי סימן 62 אשר במינכען דף 5 ע"ב. — (7) בסדר עולם פרק א. — (8) בכ"י מינכען במטעות: עיות, — (9) ר"ל של אדם. — (10) בכ"י מינכען: בלשון. — (11) ר"ל נביא גדול היה עבר לבדו קודם לדת נח ובאמת גם למך יקרא נביא. — (12) מכ"י סימן 40 אשר בהאמבורג דף 4 ע"ב ומכ"י סימן 62 אשר במינכען דף 5 ע"ב. ובמקצת שיבושים נמצא בלשון הוה גם במנחת יהודה לר' יהודה בן אלעזר הנדפס בספר דעת וקנים, דף ב ע"ב. ובלשון אחרת בפעמנו רוא הנדפס לר' יצחק הלוי בן יהודה בדף ג ע"ב ובפירוש ר' יעקב מיינא בכ"י 28 אשר במינכען בדף 113 ע"ב. — (13) בכ"י האמבורג במטעות: דרכו. — (14) מזה והלאה נמצא במנחת יהודה הנדפס.

דברי דניאל למדנו מנין השנים אשר מחרבן בית ראשון עד חרבן בית שני וכתב על זה⁽¹⁾ שבעים שבעים נחתך על עמך, פי' שבעים מגלות בבל וד'⁽²⁾ מאות ועשרים שעמד בית שני, הרי כאן שבעה⁽³⁾ פעמים שבעים שנה וזהו שבעים שבעה⁽³⁾].

[נ. 3. לא ידון וגו'⁽⁴⁾ לשאת ולתת בדינם אם אמחה או לא אמחה בשנים הם פחותים וגרועים ובשר ואעפ"כ הם גזולים וחומסים, לכן בודאי אמחה:]

אלה תולדות נח.

[9. אלה תולדות נח. ⁽⁵⁾ בני בניו:]

[ח. 15. לאמר. ⁽⁶⁾ כל לאמר שבתורה כפל לשון של ויצו או של ויקרא או של וידבר או של ויאמר:]

[ט. 18. וחס הוא אבי כנען. (פירוש רשב"ם ניכר מדבריו לבראשית א, א; ב, א; כו, טו ולשמות ב, כג⁽⁷⁾.)]

[י. 9. לפני י"י⁽⁸⁾ בכל העולם. וכן⁽⁹⁾ ונינוה היתה עיר גדולה לאלהים, בכל עולמו של הקב"ה לא היתה עיר גדולה כנינוה:]

[15. וכנען ילד⁽¹⁰⁾ (ופוט לא כתב כאן. ואמרו רבותינו⁽¹¹⁾ [היינו] סבורים שנתבלעה משפחתו של פוט עד שבא יחזקאל ופי' בפרשה צור ופוט ולוד. ושאל הרב⁽¹²⁾ ר' יוסף קרא את ר' שמואל מאחר שלא נתבלעה משפחתו למה לא כתב [ו]פוט ילד? אמר) בפרשה

(1) דניאל ט, כד. — (2) תיקנתי במקום הטעות הנדפס: והי. — (3) כי 70 עם $490 = 7 \times 70 = 420$. ואת עצם הפירוש הזה הזכיר רשב"ם בדבריו לשמות ו, טו. — (4) מפענח רוא הנדפס דף ג ע"ב.

(5) מפירושו לבראשית לו, ט; לו, ב. — (6) דבריו לשמות א, כב. וכתב שם: כמו שפירשתי באלה תולדות נח. ועין עוד דבריו לויקרא א, א ואת אשר כתבתי בספרי RSBM בדרך 146 למעלה ובהערה 1 שם. — (7) ועין עוד RSBM דף 88 הערה 1. — (8) מפירושו לבראשית כו, ז. — (9) יונה ג, ג. — (10) מכי 252 אשר במינכען דף כג ע"א. — (11) בבראשית רבא בפרשה לו אמר ר"ש בן לקיש היינו סבורים שנתבלעה משפחתו של פוט. בא יחזקאל ופירש (ל, ה): כוש ופוט ולוד וכל הערב וכוב ובני ארץ הברית אתם בחרב יפולו. — (12) בכ"י שם במסעות: ושאל את הרב.

זאת כתובים שבעים בנינו מבני נח. מכאן אנו למדים שבעים אומות שדרי כתוב בפרשה⁽¹⁾ מאלה נפרדו. ופוט וכל בניו לא היו אלא אומה אחת. ואלו אמר ופוט ילד פלוני ופלוני היאך יכול לומר מאלה נפרדו דמשתמע כי הגוים היו נפרדים מבני נח [ולפיכך פי' כל אחד ואחד, שאם כן, יהיה יותר משבעים לשון. לכך לא כתב ופוט ילד, לידע כי פוט וכל זרעו לא היו אלא לשון אחד:]

[יא. 4. הבה נבנה לנו עיר וגו'.⁽²⁾ לפי הפשט מה חטאו דור הפלגה? אם מפני שאמרו וראשו בשמים, הא כת'⁽³⁾ ערים גדולות ובצורות בשמים? אלא לפי שצוים הק'⁽⁴⁾ פרו ורבו ומלאו את הארץ, והם בחרו להם מקום לשבת שם ואמרו פן נפיק, לפי הפיצם משם בנזרתו:]

לך לך.

[יב. 3. ונברכו.ו⁽⁵⁾ לשון מברך ומרכיב, כלומר יתעברו במשפחתך משפחות האדמה, שדרי משקל רפי הוא: 11. הנה נא ידעתי וגו' אמרי נא אחותי את. (פירוש רשב"ם ניכר מדבריו לבראשית כו, א)]

[יד. 18. ומלכי צדק מלך שלם.⁽⁶⁾ לכך הפסיק בין ויצא מלך סדום לוֹיֹאמֶר מלך סדום וכתב בנתיים ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין, ללמדנו שאמת השיב אברהם למלך סדום כשאמר לו בלעדי רק אשר אכלו הגנרים שאמר אכלו הגנרים ולא אמר אכלנו, כי הוא אכל משל מלכי צדק:]

(1) י. לב. ובכ"י בטעות: מאלה נתפרדו. וכן למטה. — (2) בכ"י העברי סימן 252 אשר במינכטן דף 25 ע"א בשם ר' שמואל. — (3) דברים א, כח. — (4) א, כח. — (5) מפירושו לבראשית כח, יד. וכתב שם: וכבר פירשתי בפרשת לך לך, וכן הובא בכ"י 252 העברי אשר במינכטן בשם ר' שמואל: לשון הברכה. — ולפסוק הראשון שבפרשה הזאת נמצאו בכ"י העברי סימן 50 אשר במינכטן הדברים האלה: „אל הארץ אשר אראך. מיסוד ה' שמואל. לפי שהיה מורשו של שם שנתנו לו הכנענים לעבדים והוליכו הקב"ה לשם להתהלך בה. ולא ידעתי אם ר' שמואל הזה הוא רשב"ם. — (6) מספר הדר' זקנים דף ו ע"א ומספר מנחת יהודה דף ו ע"ג. ובספר פענח רוא הנדפס דף ט ע"א הובא פירוש זה בשניי לשון ולא בשם אומרו.

[טו. 1. אחר הדברים האלה.] מחובר על הפרשה שלמעלה. אחר הדברים האלה שדורג אברם המלכים אמר לו הק' אל תירא אברם מן האומות: 13. ידע תדע כי גר יהיה זרעך וגו' (עין פירושו לשמות יב, מ): 16. ודור רביעי ישובו הנה. (2) המפרש דור רביעי של ישראל ישובו הנה לארץ ישראל [מועה הוא]. כי [מאחר ש] נתן (3) קצבה של ארבע מאות שנה, מה לנו אם דור רביעי או דור חמישי? והלא מכל מקום יתעכבו ארבע מאות שנה? אלא טעם נתן הקב"ה לדבריו. למה אני צריך לעכב ארבע מאות שנה? [לפי שאתר דור] (4) רביעי של אמוריים ישובו [ישראל⁵] הנה. שהדור מאה [שנה⁵] כאשר נמצא במסכת עדיות⁶, והרי ארבע מאות ארבע [ה] דורות. שאעפ"י שיושבי הארץ חטאו ודינם להקיא הארץ את יושביה, צריך אני להמתין ארבע [ה] דורות כדכתיב: פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי, אולי יחזרו הבנים בתשובה כי לא שלם זמן⁸ פרעון שאני עתיד ליפרע אליו⁹ מן האמוריים החוטאים עד הנה ועד אחר דור רביעי של אמוריים כדכת' על שלשים וגו'¹⁰). וזו פשוטו: 17. 18. אשר עבר בין הגזרים האלה, ביום ההוא וגו'. (מבואר בפירוש רש"ם לשמות כד, יא):

(1) מדבריו לבראשית כב, א. — (2) מ"י 252 העברי אשר במינכנן דף 31 ע"א. ותיקנתי השגיאות אשר נמצאו בו על פי נוסחת מנחת יהודה דף ז ע"ב ונוסחת הדר. וקנים דף ו ע"א כי אע"פ שלשונם משונה קצת מלשונו ונפלו בהם טעיות רבות, מכל מקום הספיקו לתיקון מטעם הנצרך לנוסחת כ"י יהודה. — (3) תיקנתי גם כן על פי מנחת יהודה, ודבר וקנים. — (4) בכ"י: שדור אחר, ותיבת לפי חסרה. והגהתי והוספתי על פי נוסחת מנחת יהודה. ובהדר וקנים נשמטו כאן איזו תיבות. — (5) הוספתי ע"פ נוסחת מנחת יהודה. — (6) בפרק ב משנה ט. ורמב"ם בפירושו שם פירש שדור רביעי במקרא הוא דור רביעי של ישראל, אבל ראב"ד מסכים לדעת רש"ם. — (7) שמות כ, ה. ובכ"י נמצאו אחרי על בנים תיבות ועל בני בנים בטעות סופר כי זכרוננו המעורר ונתערב לו המקרא עם שמות לד, ז. ואני לא נמנעתי מלחקן המעוות ע"פ שני עדים שהם ספר מנחת יהודה וספר הדר וקנים, ששניהם הביאו המקרא כמשפט. — (8) בכ"י: אין, אין הבין. ותיקנתי לפי נוסחת מנחת יהודה. — (9) אולי תיבת אליו ראייה למחוק, כי אינה נמצאה בהדר וקנים. ובמנחת יהודה הלשון משונה. — (10) וכן פירש רש"ם דברי הכתוב בדברים ז, ט וי, ובעקבותיו הלך ראב"ע לשמות כ, ה.

וירא אליו.

יח. 1. וירא אליו י"י. היאך? שבאו אליו שלשה אנשים שהיו מלאכים. שבהרבה מקומות בשנראה המלאך קורו בלשון שכניה כדכת' (1) כי שמי בקרבנו, שלחו (2) כמותו. וכן (3) וירא אליו מלאך י"י בלבת אש מתוך הסנה, וכתו' שם (4) וירא י"י כי סר לראות: כחום היום. מה צורך לכתוב כחום היום? אלא להודיעך כי בלום כת' (5) ויבאו [שני] המלאכים סדמה בערב, ולכך אמר להם לוט' (6) סורו נא אל בית עבדכם ולינו, אבל (7) אברהם לפי שבאו אליו כחום היום בבקר שאין דרך אורחים ללון אלא לאכול ולעבור, לפיכך לא אמר להם אברהם ללון אלא (8) וסעדו לבכם ואחר תעבורו: 5. כי על כן אשר עברתם על עבדכם. וכן (9) כי על כן באו בצל קורתי, כי על אשר באו. דרך המקרא לחסר אשר ברוב מקומות (10): 6. קמח סלת. קמח של חיטים, שכל מקום שכת' סלת, מחטים הוא, כדדרשין ממילואים דכת' (11) סלת חיטים תעשה אותם: 7. ואל הבקר רץ אברהם. לפי שאמר להם (12) פת לחם, דבר מועט, לפי שדרכם נחוץ ללכת, הוצרך לרוץ ולמהר, לפי שאמר להם מעט ועשה הרבה (13). ולהגיד חשיבותו של אברהם נכתב כל זה: 8. ויקח חמאה וחלב. לפי פשוטו של מקרא לא הוצרך לפרש שהביא את פת לחם על השלחן (14) אלא התוספת שלא אמר להם הוצרך לומר שהביא. הבאת פת על השלחן אינו חידוש, אבל החמאה והחלב והבשר שאינו מזומן לכל האורחים הוצרך לפרש (15): עומד עליהם. כשאישי יושב ואחר (16) עומד, קורו עומד עליו. וכן (17) ראיתי י"י יושב על כסא [ונו'] שרפים [עומדים] ממעל לו, וכן במכיו (18) וכל צבא השמים עומדים עליו מימיו ומשמאלו: תחת

(1) שמות כג, כא. — (2) בכי: שלוח. — (3) שמות ג, ב. — (4) שם ג, ד. — (5) יט, א. — (6) יט, ב. — (7) בכי בשעות: אלא. — (8) בפסוק ה. ושם כתוב: אחר תעברו בלא ויו' כדברי הנמרא בנדרים דף לו ע"ב. — (9) יט, ח. — (10) בכי בא פירוש הכתוב הזה שלא במקומו אחרי פירוש קמח סלת. — (11) שמות כט, ב. — (12) בפסוק ה. — (13) כמאמר שמאי באבות א, טו ורבי אלעזר בב"מ דף פו ע"א. — (14) להוציא מדברי האגדה בב"מ שם שהביא רש"י. — (15) בכי בא המאמר הזה שלא במקומו אחרי המאמר המפרש תיבות עומד עליהם. — (16) בכי: ואחר. — (17) ישעיה ו, א. ב. ושם כתוב: ואראה את אדני. — (18) בכי: במכיה. והמקרא במלכים א' כב, יט.

העץ. אילנות שבפרדם: 9. איה שרה אשתך. אע"פ שהיו יודעים, היו שואלים. בדרך שמצינו בשכינה שאמ' לאדם⁽¹⁾ איכה. וכן בבלעם⁽²⁾ מי האנשים האלה עמך. וכן ישעיה שהיה יודע שאל בן לחוקיה⁽³⁾ בשלוחי אויל מרודך⁽⁴⁾. וכל זה דרך התחלת הדיבור: 10. כעת חיה. כעת יולדת כדכת'⁽⁵⁾ כעת יולדה ילדה, וכן בהלכה⁽⁶⁾ קרוייה היוולדת [חיה]. וקרוב לדבר⁽⁷⁾ כי חיות הנה. כעין מילדת⁽⁸⁾: והוא אחריו. הפתח של אהל שרה היה אחרי המלאך, לפיכך שמעה שרה את דבריהם: 12. עדנה. יתעדן הבשר ויתפשטו הקמטין: 13. ויאמר יי'. המלאך. גדול שבהם: ואני זקנתי. שאמרה⁽⁹⁾ אחרי בלתי וגו': 14. היפלא מי"י ששלחנו אליך דבר? וכן⁽¹⁰⁾ וי"י המטיר על סדום גפרית ואש מאת יי' מן השמים, הראשון שבפסוק הוא גבריאל והשני שבפסוק הוא הק'. וכן הוא מפורש בספר הגדה⁽¹¹⁾: 15. כי צחקת. אלא צחקת. רוב כי שאחר לא מתפרשים אלא. שהרי⁽¹²⁾ כי משמש בארבעה לשונות אי דלמא אלא דהא. וכן⁽¹³⁾ לא תשתחוה לאלהיהם כי הרס תהרסם, לא תקפון את ירך כי פתח תפתח וגו': 16. ויקמו⁽¹⁴⁾ משם האנשים. שנים מהם הלכו לסדום כדכת'⁽¹⁵⁾ ויבאו שני המלאכים סדומה, וגדול שבהם היה מדבר עם אברהם. וזהו שכת' בו⁽¹⁶⁾ וי"י אמר המכסה אני וגו'. [וכן⁽¹⁷⁾] ואברהם עודנו עומד לפני יי'. שני פסוקים אלו מדברים [ב]שלישי⁽¹⁸⁾: 17. המכסה אני מאברהם מה שאני רוצה להפוך את סדום? ואני יודע שבניו ישמרו דרך יי' ויוצו להביא עליהם את אשר דיבר לאברהם לתת להם ארץ כנען ואילו העיירות מנחלת בניו הם כדכת' בנכול כנען בפ' נח⁽¹⁹⁾ ויהי נכול הכנעני מצידון באכה גררה עד עזה באכה סדומה [ועמרה]

(1) נ, ט. — (2) במדבר כב, ט. — (3) מלכים ב, כד; ישעיה לט, ג. — (4) באמת היו שלוחי מרודך בלארץ. — (5) מיכה ה, ב. ושם כתוב: עת. — (6) במשנה יומא ח, א. — (7) שמות א, יט. — (8) כפירוש רש"י שם. אבל לרש"ם עצמו דרך אחרת שם. ואולי צ"ל כאן: בענין המילדות, ואז יתכן דעתו כאן כפירושו שם. ובכ"י בא המאמר הזה אחרי פירוש כעת חיה שלא בסדר הכתוב. — (9) בפסוק יב. — (10) יט, כד. — (11) בדבריו יט, כד מבואר שהוא כבראשית רבא (פרשה נא) ובתנחומא שם. ועי' בבא מציעא דף פו ע"ב. — (12) מאמר ר"ש לקוש ברה"ד נ"א ושם נסמן⁽¹³⁾ שמות כנ, כד. — (14) דברים טו, ז. ח. — (15) בכ"י: וילכו. — (16) יט, א. — (17) בפסוק יז. — (18) בפסוק כב. — (19) בכ"י מדברים שלישי. ועי' בפסוקי RSBM דף 44 הערה 1. — (20) י, יט.

אדמה וצביון עד לשע. ואיך אחריב קרקע שלו או קרקע שכניו⁽¹⁾ שלא מדעתו: 20. ויאמר י"י. המלאך לאברהם, שלוחים הללו אני שולח בשביל ועקת סדום, כמו שאמר למעלה⁽²⁾ ואנשי סדום רעים וחטאים: 21. עשו כלה. פסק יש בינתיים להפריד את הרבר, כלומר אם כן עשו, אעשה אותם כלה: 23. תספה. תכלה. כדכת'⁽³⁾ אספה עלימו העות חיצו אכלה במ. אכלה כפל לשון של אספה: 24. בתוך העיר. סדום. ומלך סדום היה ראש לכל המלכיות שבמקום ההוא: 25. השופט כל הארץ ששלחך כאן⁽⁴⁾ לא יעשה משפט: 26. ויאמר י"י. המלאך. [וכן]⁽⁵⁾ עומד לפני י"י, לפני המלאך לבקש פניו:

יט. 2. כי ברחוב נלין. אלא ברחוב נלין: 4. כל העם מקצה. להודיע שאפילו אחד מן העשרה שאמר אברהם⁽⁶⁾ לא נמצא בהם: 5. ונדעה אותם. משכב זכור. וכן בפילגש בגבעה: 8. כי על כן אשר באו: 9. גש הלאה. כדכת'⁽⁷⁾ קרב אליך אל תגע בי כי קדשתך, התקרב לצד הלאה, כלומר ברח לך מאצלנו: בא לגור. לוש היה גר בסדום: נרע לך מהם. יותר מהם נעשה לך רעה: 11. בסנורים. מכת עיורון ושממון: וילאו. פירושו לא יכלו עוד למצוא הפתח, לא בקשו הפתח. וכן⁽⁸⁾ ונלאו מצרים לשחות מים מן היאור, לא יכלו לשחות מאחר שהיו דם, וכן מוכיח לבסוף⁽⁹⁾ ולא יכלו לשחות ממי היאור. ובכמה מקומות לשון נלאו מכופל לא יכלו, כמו⁽¹⁰⁾ כלכל לא אוכל. וכן⁽¹¹⁾ והיה כי נראה כי נלאה מואב על⁽¹²⁾ הבמה ובא אל מקדשו להתפלל ולא יוכל. וכן⁽¹³⁾ הגסה דבר אליך תלאה ועצור במילין מי יוכל⁽¹⁴⁾, כלומר בשביל שניסה אותך הקב"ה בייסורין אתה נלאה? כלומר אין אתה יכול להיות שותק וחשבת בלבך ואמרת ועצור במילין⁽¹⁵⁾ מי יוכל? 12. עוד מי לך פה. העוד לך קרובים בעיר מלבד אילו שבבית: 18. וישלחני. משקל דגש ואע"פי שכל שליחות של שלוחים החוזרים כת' בהם

(1) בכ"י: ולא קרקע שכניו. עיין בספרי RSBM דף 50 הערה 7. —
(2) י"י, ג. — (3) דברים לב, כג. — (4) הלך בשטתו לפרש י"י בכתוב הזה לשון מלאך. — (5) בספוק כב, והוספתי: וכן. ואולי אין צורך. וע RSBM דף 39 הערה 7. — (6) יח, לב. — (7) ישעיה סה, ה. — (8) שמות ז, יח. — (9) שמות ז, כא או כד ושניהם בשניני לשון מעט. — (10) בירמיה כ, ט כתוב: ונלאיתי כלכל ולא אוכל. — (11) ישעיה מו, יב. — (12) בכ"י: אל. — (13) איוב ד, ב. — (14) בכ"י: ועצור במלים לא יוכל. — (15) בכ"י: במילים.

וַיִּשְׁלַח מִשְׁקַל רִפִּי, בְּאֵילָו כֶּתֹ' מִשְׁקַל דָּגָשׁ לְפִי שְׂהוּא שִׁילֹחַ שֶׁל
הַשְּׁחָתָה כְּדַכְתָּ (1) וְשֶׁן בַּהֲמוֹת אִשְׁלַח בֶּס, (2) יִשְׁלַח בָּהֶם עֲרוֹב:
15. וְכִמּוֹ הַשְּׁחָר עֲלָה. נִכְתָּב פֶּסוּק וְהַ בִּשְׁבִיל שִׁכְתָּ לְפִנְיֹנוּ (3)
הַשִּׁמְשׁ יֵצֵא עַל הָאָרֶץ וְלוֹט בֹּא צוֹעֶרָה, לְהוֹדִיעַ שְׁכָל כֶּךְ הַמִּתֵּנוּ
לֹ הַמְּלָאכִים בִּשְׁבִיל חִיבְתֵנוּ שֶׁל אֲבֵרָהֶם: 17. אֶל תִּבְיֵט אַחֲרֶיךָ.
בִּשְׁבִיל צֶעֶר חֲתִנִּיךְ שִׁבְעִיר. וְעוֹד כִּי הַמְּכִיט אַחֲרָיו מִתַּעֲכָב בִּדְרֶךְ.
גַּם שֶׁלֹא לְהַסְתַּכֵּל בְּמִלָּאכִים וּבִמְעֻשֵׁיהֶם שֶׁלֹא לְצוֹרֵךְ, כְּדַכְתָּ (4) מוֹת
נִמּוֹת כִּי יִי רֵאִינוּ, וְכֵן בִּיעֻקֵּב (5) כִּי רֵאִיתִי אֱלֹהִים פָּנִים אֶל פָּנִים
וְחִנְצֵל נִפְשִׁי: 20. הֲלֹא מִצֶּעֶר הִיא. עֲמָה מוֹעֲמִין וַיְכּוֹל אֶתָּה לְהַנִּיחָה
עַכְשָׁיו שְׁאִין בָּהּ רוֹב חוֹמָאִים: 24. וַיִּי הַמְּטִיר. הַמְּלָאךְ גִּבְרִיאֵל:
מֵאֵת יִי. שְׂכִינָה מִמֶּשׁ. וְכֵן הִיא בִּבְר' רִבָּא וּבִתְנַחוּמָא: 28. וַיִּשְׁקֶף.
לְדַעַת אִם נִמְצְאוּ שֵׁם עֲשָׂרָה וַיִּצְלוּ אִם לֹא: 30. כִּי יִרְא לְשִׁבְתָּ
בִּצְעוֹר. שֶׁלֹא הִנִּיחָה הַמְּלָאךְ אֶלֹא [בִּשְׁבִיל] שֶׁלֹא הִיָּה לוֹ פְּנָאִי
לְהַמְלִט הַדֶּרֶה, וְעַכְשָׁיו שְׂהִיָּה לוֹ פְּנָאִי קִיָּים דְּבִרֵּי הַמְּלָאךְ לְשִׁבְתָּ
בְּהַר אֹלֵי יִדְהוּךְ הָעִיר (6): 31. וַאִישׁ אֵין בָּאָרֶץ. סְבוֹרוֹת הִיוּ
שְׂהַעוֹלָם נִדְפָךְ שְׂהִבִּיא מְבוֹל שֶׁל אִשׁ (7): 37. עַד הַיּוֹם. בִּימֵי מִשָּׁה.
וְכֵן כָּל עַד הַיּוֹם עַד יְמֵי הַסּוֹפֵר שִׁכְתָּב אֶת הַדְּבָר:

כ. 4. וַאֲבִימֶלֶךְ לֹא קָרַב אֵלֶיהָ. לְהַעֲדִיד מֶה שְׂהָק אֹמֵר (8) עַל
כֵּן לֹא נִתְתִּיךְ לְנִנּוּעַ אֵלֶיהָ: 7. כִּי נִבִּיא הוּא. לְשׁוֹן (9) נִיב שְׁפִתִּים.
רִגִּיל אֲצִלִּי וּמִדְּבַר אֶת דְּבָרָיו וְאִנִּי אוֹדֵב אֶת דְּבָרָיו וְשׁוֹמַע תְּפִילָתוֹ (10):
וַיִּתְּפֹלֵל בְּעֶדְךָ. שְׂהָרִי הִיָּה צָרִיךְ רַחֲמִים כְּ[ד]כְתָּ לְפִנְיֹנוּ (11) כִּי
עֲצוֹר עֲצָר וְגו': 12. אַחֲוֹתֵי בֵת אֲבִי. כִּי בְנֵי בָנִים דְּרִי הֶם כְּבָנִים
וְהִיא הִיָּתָה בֵת הָרֵן בֶּן תִּרְחָ (12): אֵךְ לֹא בֵת אֲמִי. לֹא אַחֲוֹתֵי מִמֶּשׁ
שִׁיִּצְאָת מִבְּטָן אֲמִי, וְהִיא מוֹתֶרֶת לִי וְתִהְיִ לִי לְאִשָּׁה: 18. כֹּאשֶׁר
הִתְעוּ אוֹתִי. הִגְלֵנִי מִמְּקוֹמִי שְׁנֵא (13) לֵךְ לֵךְ מֵאַרְצֶךָ, וְהָיוּ שִׁכְתָּ (14)
אַרְמֵי אוֹבֵד אֲבִי, מִשּׁוֹם שְׂהוֹגְלָה מִשְׁם (15) כִּי „הִתְעוּ אוֹתִי” הַאֹבֵד
אַבִּי” כִּפֹּל לְשׁוֹן הוּא כְּדַכְתָּ (16) תַּעֲתִי כֶּשֶׁה אוֹבֵד, (17) צֹאן אוֹבֵדוֹת

(1) דְּבָרִים לֵב, כֶּד. — (2) תְּהִלִּים נח, מב. — (3) בְּפֶסוּק כֵּן. — (4) בְּשׁוֹפְטִים
כֵּן, יֵב כְּתוּב כִּי אֱלֹהִים רֵאִינוּ. — (5) לֵב, לֹא. — (6) בְּכִי בְּטֻעוֹת: בְּעִיר. — (7) שִׁנָּה
דְּבָרֵי רִשִׁי הַלְקוּחִים מִבֶּר בְּמִקְצֵת. — (8) בְּפֶסוּק ו. — (9) יִשְׁעִיה נ, ימ. — (10) ע
RSBM דף 116 סימן III. — (11) בְּפֶסוּק יח. — (12) כְּדְבָרֵי רִשִׁי. — (13) יב, א. —
(14) דְּבָרִים כו, ה. — (15) בְּכִי: מִשְׁם שְׂהוֹגְלָה מִשְׁם. וְהִתְקִין בְּקֶרֶן שְׂמוּאֵל. —
(16) תְּהִלִּים קיט, קעו. — (17) יִרְמִיָּה נ, ה.

היו עמי רועיהם התעוּם: אמרי לי. אמרי עלי: 16. ולשרה אמר דברי פיוסים ותנחומים. הנה בקחתי אותך בתחילה לא באונס ולא בכח אלא כמנהג נישואין⁽¹⁾ שהרי נתתי מהר ומתן אלף כסף לאחייך בשביל שהייתי סבור שהיה אחיך כמו שאמרת לי. ולא זהו מתן של צאן ובקר שנתן אבימלך לאברהם לבסוף אלא קודם שהביאה אל ביתו. שאפילו פרעה שנענש יותר כתוב בו⁽²⁾ ולאברהם היטיב בעבורה. קודם נישואין. וכל שכן אבימלך: נתתי אלף כסף מתחילה, כדכת' בפרעה, וכדכת'⁽³⁾ הרבו עלי [מאד] מהר ומתן, וכדכת'⁽⁴⁾ ומגדנות נתן לאחיה ולאמה: הנה הוא לך כסות עינים לכל⁽⁵⁾ אשר אתך ואת כל. אלף כסף שנתתי לאחייך מתחילה כבוד גדול הוא לך וכסות עינים של כל בני ביתך אשר אתך וגם לכל העולם, שלא יסתכלו בך לגנאי לומר אשה זו מנהג הפקר נהג בה אבימלך, כי הכל ידעו כי דרך כבוד לקחה ובעל כרחו החזירה: כסות עינים. שלא יראו בך לגנאי כדכת'⁽⁶⁾ וכסה את עין הארץ ולא יוכל לראות את הארץ. וכשמסתכלין באדם לבושתו כת'⁽⁷⁾ לראוה בך,⁽⁸⁾ עיני תראינה בה,⁽⁹⁾ ותחו בציון עינינו: ונוכחת. מפורסם ומתוכח יפה כי דרך כבוד נהגתי בך ואל תשימי ללבך רק טוב. זהו עיקר לפי פשוטו. כי לכבודה של שרה אמר אבימלך כל זה ולא לקתרה ולהוכיחה⁽¹⁰⁾:

כא 6. צחוק. שמחה של תמהון⁽¹¹⁾: 7. ותאמר מי מלל לאברהם. כלומר ידעו ויבינו כל השומעים מי הוא האלהים שמלל לאברהם להיות לו בן משרה, כי היניקה בנים שרה אחרי זקנתה ולזקנתו של אברהם, כי אין גדול באלהים: 8. ויגמל נבדל מן הדדים כדכת' בשמואל⁽¹²⁾ עד גמלך אותו: ביום הגמל [וגו']. שעשה אז משהה כמו שמצינו בשמואל כאשר גמלתו הביאתו שילה וקרבתות עמו⁽¹³⁾: 9. מצחק. שכבר גדל הרבה, ולא רצתה

(1) בכי: ולא באונס ולא בכח ולא כמנהג נישואין. והתיקון בקש. — (2) יב, טז. ובכ"י: ולאברהם במקום ולאברהם. — (3) לד, יב. — (4) כד, נג. ובכ"י לאביה במקום לאחיה. — (5) בכי: כסית עלי ולכל. — (6) שמות י, ה. — (7) יהוקאל כה, יז. — (8) מיכה ז, י. — (9) מיכה ד, יא. — (10) להוציא מדברי האגדה כבראשית רבא לפסוק זה. — (11) לא בצחוק של שרה כאילו לא האמין אברהם כמותה, שהרי כבר נולד הבן, אלא שחוק של שמחה על דבר פלא. — (12) שמואל א' א, כג. — (13) שם פסוק כד.

לשהותו עוד⁽¹⁾ פן ירצה להחזיק בירושת אביו עם יצחק: 12. יקרא לך ורע. בריתי שהקימותי לזרעך לתת להם את ארץ כנען כדכתיב⁽²⁾ כי גר יהיה וזרעך וגו', על יצחק הבטחתך: 14. ותתע במדבר באר שבע, לפיכך ויכלו המים מן החמת, שאילו הלכה דרך ישר, היה מספיק לה החמת מים שנתן לה אברהם עד המלון: 16. כמטחויי. כתרנו: 17. באשר הוא שם. לפי שלא היתה רואה אותו שהרי נתרחק⁽³⁾ מאותו מקום, הוצרך לומר, במקום אשר הוא שם נתן לו את המים: 20. רובה קשת. מושך בקשת. ושני גזרות⁽⁴⁾ הן: ⁽⁵⁾ וימררוהו ורבו וגם⁽⁶⁾ יסבו עלי רביו מלשון רבב כמו⁽⁷⁾ סובו מן סבב⁽⁸⁾ שומו שמים מן שמם⁽⁹⁾ דומו יושבי אי מן⁽¹⁰⁾ דממה דקה, כולם נכפלים באות אחרונה, אבל רובה מזורת רבה [וכמו] עשה בנה קנה שיאמר עושה בונה קונה: 21. במדבר פארן. כדכתיב⁽¹¹⁾ והוא יהיה פרא אדם: 22. ויהי בעת ההיא שנולד יצחק משרה וידע אבימלך ניסים שעשה לו הק', לכן באו עתה לכרות ברית עמו. וכן כל בעת ההיא צריך לפרש לפי המאורע: 23. ולנכדי. בן בני: 23. ויטע אשל. פרדם היה להתפלל שם:

כב 1. ויהי אחר הדברים האלה. כל מקום שנא' אחר הדברים האלה מחובר על הפרשה שלמעלה⁽¹²⁾. אחר הדברים האלה, שהרג אברהם את המלכים אמר לו הק', אל תירא אברהם⁽¹³⁾, מן האומות. ⁽¹⁴⁾ ויהי אחר הדברים האלה, שנולד יצחק, ויוגד לאברהם לאמר עוד ובתואל ילד את רבקה. וכן⁽¹⁵⁾ אחר הדברים האלה, שהגיד מרדכי על בגתן ותרש, גדל המלך אחשורוש את המן, שרצה להרוג את מרדכי והועיל לו מה שהציל את המלך ונתלה המן. אף כאן אחר הדברים שכרת אברהם ברית לאבימלך לו ולנינו ולנכדו של אברהם ונתן לו שבע כבשות הצאן וחזרה אפי

(1) כלומר לא רצחה שישה עוד בבית אברהם. — ⁽²⁾ טו, יג. — ⁽³⁾ בכ"י: נתרחק במקום נתרחק. — ⁽⁴⁾ היה ציל ושתי גזרות הן, כי היחיד לשון נקבה וְזָרָה ונמצא במקרא איבה ד, 1. ומנחם בן סרוק הוא החל לכתוב גזרה כהוראת שרש התיבה. ע' ספרי RSBM דף 133. — ⁽⁵⁾ מש, כג. — ⁽⁶⁾ איוב טז, יג. — ⁽⁷⁾ תהלים מח, יג ובמקומות אחרים. ותיבת סבב היתה כבר בעת רשבים דונמא לכל הכפולים. — ⁽⁸⁾ ירמיה ב, יב. — ⁽⁹⁾ ישעיה כג, ב. — ⁽¹⁰⁾ מלכים א' יט, יב. — ⁽¹¹⁾ טו, יב. — ⁽¹²⁾ בראשית טו, א. — ⁽¹³⁾ בכ"י בטעות: אברהם. — ⁽¹⁴⁾ בפסוק כ. — ⁽¹⁵⁾ אסתר ג, א.

של הק' על זאת שהרי ארץ פלשתים⁽¹⁾ בכלל גבול ישראל והק' ציוה עליהם⁽²⁾ לא תחיה כל נשמה וגם ביהושע⁽³⁾ מטילין על ערי חמשת סרני פלשתים גורל, לכן והאלהים נסה את אברהם קינתו וציערו כדכת'⁽⁴⁾ הנסה דבר אליך תלאה⁽⁵⁾ על נסותם את יי⁽⁶⁾ מסה ומריבה⁽⁷⁾ בחנני יי⁽⁸⁾ ונסני. כלומר נתנאיתה בבן שנתתיו⁽⁸⁾ לברות ברית ביניכם ובין בניהם: ועתה לך והעלהו לעולה ויראה מה הועילה כריתות ברית שלך. וכן מצאתי אחרי כן במדרש של שמואל⁽⁹⁾ ויהי ארון יי⁽¹⁰⁾ בארץ פלשתים שבעה חדשים. כת' את שבע כבשות הצאן תקח מדי. אמר לו הק' אתה נתתה לו שבע כבשות. חייך שבניו עושים שבע מלחמות עם בניך ונוצחין אותן. ד"א חייך שבניו הורגים שבע צדיקים מבניך ואילו הן שמשון חפני ופנחס שאול ושלשה בניו. ד"א חייך שבניו מחריבים שבע משכנות, ואילו הן אהל מועד וגלגל נוב ושילה [וגבעון] וכות עולמים [תרין]⁽¹⁰⁾. ד"א שארון מחזיר⁽¹¹⁾ בשדה פלשתים שבעה חדשים⁽¹²⁾: נסה קונטרס אר"א⁽¹³⁾: 2. המורידה. האמוריה, ארץ האמורי. הרבה אלפ"ן חסרין.⁽¹⁴⁾ וימש חשך כמו ויאמש.⁽¹⁵⁾ לא יהל כמו לא יאהל שם ערבי: 6. המאכלת. סכין. על שם⁽¹⁶⁾ וחרבי תאכל כשר: 12. כי עתה ידעתי. כלומר עתה אני רואה ונתפרסם לכל העולם כי ירא אלהים אתה: 13. וירא והנה איל עובר לפניו אחר נאחו בסבך בקרניו. כלומר אחרי כן ראה את האיל מדי עברו נאחו בסבכי הער, חשב בלבו ודאי זה המלאך בא בשליחותו של הק' ויזמן לי איל זה תחת בני ולכן נאחו בסבך שאוכל לקחתו

(1) מכאן עד תיבות כל נשמה נכתב בכ"י בשעות אחרי תיבת גורל. וכן נדפס בבערלין ובדיהרענפורט. ובדפוס אמשטרדם משנת תפ"ו — תפ"ט חשבו לתקן בהוסיפם תיבות ניתן לאברהם אחרי תיבת פלשתים. וכשהדברים כסדרם הראוי אין מחסור כל דבר. וע' ספרי RSBM דף 35 הערה 6. — (2) דברים כ, טו. — (3) יג, ג; טו, מה — מז. — (4) איוב ד, ב. — (5) שמות ז, ו. — (6) שם. — (7) תהלים כו, ב. — (8) בכ"י: שנתתך. ובכ"י אשר לפני נחלף אות וי"ו באות ד כמה פעמים מפני שדומים זה לזה, כי בהגדילך אורך הוי"ו ורחבו יהיה ד. — (9) פרשה יב לשמואל א, ו, א. עם איזה שינוים. — (10) תיבת וגבעון ותיבת תרין הוספתי ממדרש שמואל הנדפס ומבראשית רבא. — (11) במדרש שמואל הנדפס: שארני מחור. — (12) פירוש רשבים לפסוק הוה הובא גם בפענח רוא דפוס אמשטרדם דף יא ע"ב בלשון אחרת. — (13) *contraria, war entgegen*. — (14) שמות י, כא. — (15) ישעיה יג, כ. — (16) דברים לב, מב.

ולהקריבו. וכן⁽¹⁾ קדמו שרים אחר נוגנים.⁽²⁾ ושבו העבים אחר הגשם, ואחרי כן בא⁽³⁾ הגשם. וכן⁽⁴⁾ ואחר באו משה ואהרן. כולם פירושם אחרי כן: 14. אשר יאמר היום ולמחר⁽⁵⁾ בהר י"י יראה. בהר י"י נראה הקב"ה לאברהם:

⁽¹⁾ תהלים סח, כו. — ⁽²⁾ קהלת יב, ב. — ⁽³⁾ בכ"י: ובא. עי' ספרי RSBM דף 34 הערה 4. — ⁽⁴⁾ שמות ה, א. — ⁽⁵⁾ ר"ל שתיבת היום במקום הזה רומז אל זמן הכותב והבא אחריו. ובעל קרן שמזאל נדחק שלא לצורך.

ויהיו חיי שרה.

כג. 1. ויהיו חיי שרה. אע"פ שבשאר נשים לא נתפרשו ימי חייהן, בשרה הוצרך לפרש. בשביל שהוצרך להזכיר מיתתה בשביל קניין המערה, פירש מתי מתה לאחר תשעים של הורתה: 2. בקרית ארבע. שם האיש ארבע כדכת' ביהושע⁽⁶⁾ קרית ארבע אבי הענק, כמו⁽⁷⁾ קרית סיחון⁽⁸⁾: ויבא אברהם. אפילו לא בא ממקום אחר אע"פ כן ראוי לומר כי בא לסופדה⁽⁹⁾: 4. גר ותושב אנכי [עמכם]. מארץ נכרייה באתי לגור כאן ונתיישבתי עמכם, לכן אין לי מקום קברי אבות הנה: תנו לי אחוזת קבר. הניחו לי לקנות קרקע כאן ותתנו אתם יושבי העיר להניח לי לקבור בה מתי ממשפחתי, כי אחוזת קבר אין יכול להיות אלא ברצון כל בני העיר. וכן מוכיח לפנינו כשנתן אברהם הכסף לעפרון⁽¹⁰⁾ ויקם [וגו'] לאברהם למקנה ואחרי כן קבר אברהם [וגו'] וקם לו לאחוזת קבר מאת כל בני חת: מלפני. אוציאו מלפני לקבורו: 6. נשיא אלהים. ולא גר ותושב, ואין אתה צריך לקנות: במבחר קברינו. במקום שקוברין שרי הארץ והרי לך קבר מזומן: 9. מערת המכפלה. כל הבקעה קרויה מכפלה כמו⁽¹¹⁾ ככר הירדן. וכן מוכיח לפנינו⁽¹¹²⁾ שדה עפרון אשר במכפלה: בכסף מלא. בכל

⁽⁶⁾ ביהושע טו, יג. — ⁽⁷⁾ במדבר כא, כט. — ⁽⁸⁾ בכ"י בא הפירוש הזה לתיבות קרית ארבע אחרי פירוש פסוק ד. — ⁽⁹⁾ שלא כדברי רש"י. — ⁽¹⁰⁾ בפסוק יז — כ. — ⁽¹¹⁾ יג, י. — ⁽¹²⁾ בפסוק יז.

שווי: בתוככם. לעיניכם ותהיו עדים: לאחוזת קבר. שתתמצו כולכם לקבור בה מתי: 11. השדה נתתי לך. נותן אני אותו עבשיו לך. דויניק⁽¹⁾ ב"ל: והמזרה אשר בו. אינך שואל כי אם המזרה אשר בקצה השדה ובמזרה, אני נותן לך במתנה כל השדה והמזרה: 12. וישתחו אברהם לעפרון לפני עם הארץ: 15. ארץ שאינה שוה אלא ארבע מאות שקל כסף⁽²⁾ ביני ובינך מה היא, והיה לך לקחתה ממני בחנם, ואת מתך קבור בחנם אם תרצה: 16. וישמע אברהם. לחכימא ברמיזא⁽³⁾: עובר לסוחר. כסף צרוף ומתקבל בכל מיני סחורה. וכן ביהודי מציו⁽⁴⁾ כסף עובר, טוב בכל מקום. וכן⁽⁵⁾ ואצבעותי מור עובר, טוב בכל מקום: 18. לאברהם למקנה קם לאחר נתנת הכסף כדכת'⁽⁶⁾ ונתן הכסף וקם לו. אבל לאחוזת קבר מאת בני חת לא קם והוחזק לאברהם עד שקבר שרה אשתו או ויקם [וגו'] לאחוזת קבר מאת בני חת:

כד 1. בא בימים. והרי הגיע עת להשיא את בנו בחייו: ברך את אברהם [בכלל]. להודיע האמור לפניו שלא שלח עבדיו לקחת אשה ממשפחתו מחמת חוסר נשים בארץ כנען שלא יהו רוצין להודווג לו. שהרי נתברך בכל וכל העולם מתאיים להודווג לו אבל הוא לא רצה כי אם ממשפחתו. והווי שאמר העבד⁽⁷⁾ וי"י ברך את אדוני מאד ויגדל, ולכך הוצרך לפרש תחילה ברך את אברהם בכל. כמו⁽⁸⁾ וחם [הוא] אבי כנען: 2. שים נא ירך תחת ירכי. וכן ביוסף כשנשבע ליעקב. בריתות ברית ושבעה של בן [לאביו] ועבד לאדוניו כן היתה, שדומה ענין [ה]שעבוד⁽⁹⁾ וכן כת'⁽¹⁰⁾ בן

(1) *doinz, gebe*. ע' RSBM דף 92 סימן 3. — (2) בב' בטעות: כסף שקל. — (3) כאלפא ביהא דבן סירא הראשונה דפוס בערלין שהוציא לאור הח' שטיינשניידער דף י ע"א: לחכימא ברמיזא ולשטיא ברמיזא. — (4) מלכים ב' יב, ה. — (5) שיר השירים ה, ה. ובב' בטעות אצבעותיו במקום ואצבעותי בהשתנות מקום הוי"ו. ע' RSBM דף 31 הערה 3. — (6) בויקרא כו, יט כתוב: ויסף חמשת כסף ערכך עליו וקם לו. אבל ונתן הכסף וקם לו לא נמצא במקרא. והדברים לקוחים מערכין דף לג ע"א. וכבר כתבו התוספות במגילה דף ג ע"א בדיה וילן שדרך השי"ת הוא לקצר הפסוקים ולערבם יחד. וע' RSBM דף 59 הערה 1. — (7) בפסוק לה. — (8) ט, יח. — (9) ר"ל השעבוד בין עבד לאדוניו והשעבוד בין בן לאביו דומים זה לזה אף על פי שאינם שוים. — (10) מלאכי א, ו.

יכבד אב ועבד אדוניו. אבל תקיעת כף אל כף או כריתות⁽¹⁾ דבר לשנים ולעבור בין בתריו מצוייה בשאר בני אדם: 4. כי אם אל ארצי, ולא לאותם שאינם קרובי אלא למולדתי שבארצי תלך: 5. ההשב אשיב את בנך אל ארץ אבותיך. ואע"פ שזרעו של אברהם לא היה שם, קורא אותו השבה, הואיל והיה אברהם שם⁽²⁾: 7. י"י אלהי השמים שהביאני כאן ונתן לזרעי זאת הארץ, ידעתי שאינו רוצה שירחק זרעי מכאן, שאם כן, מה לו להק' להביאני כאן? לפיכך יודע אני שישלח מלאכו להצליח דרכיך לקיים לי הבטחתו⁽³⁾: 9. על הדבר הזה. על התנאי שפירש לו אברהם: 10. וכל טוב אדוניו. האנשים החשובים של בית אברהם. הוא שנאמר לפנינו⁽⁴⁾ והאנשים אשר עמו: 11. ויברך הגמלים⁽⁵⁾. שני ברכיים יש לגמל זה על זה וצריך להבריכו פעמים קודם שישתה מפני גובהו. והוא שאמרו חכמים בשחיטת חולין⁽⁶⁾ וכנגדו בגמל ניכר: 14. אותה הוכחת. כלומר אותה שהוכחת ליצחק היא תאמר לי כן ולא אשה אחרת שלא הוכחת: 16. ואיש לא ידעה. אפי' מעשה חידודין⁽⁷⁾. כי צנועה היתה: 20. ותער. כמו ותערה, כמו⁽⁸⁾ ותכל ותכלה. מנורת⁽⁹⁾ וקיר ערה מגן: השוקת. מלשון⁽¹⁰⁾ וישק את צאן לבן, שם דבר כמו בושת מלשון⁽¹¹⁾ גם בוש לא יבושו: 21. והאיש משתאה. מלשון⁽¹²⁾ תשאה שממה והתייז כמו תיזי בישתבח מן שבח⁽¹³⁾ וישתמר חוקת עמרי מלשון שמר. כלומר משתומם ומחשב על שאמרה לו זאת הנערה⁽¹⁴⁾ גם לגמליך אשאב. הבין שזימן לו הק' מה שביקש. והמפרש לשון שתייה אי איפשר, מפני שהאלף שבו לא תהיה בלשון שתייה. ועוד שלא אמרה לו רבקה להשקות את גמליו עד לאחר שתייתו ואז התחיל להיות מחשב ותודה: 22. ויקח האיש נזם זהב. יש לומר שאחר ששאל לה⁽¹⁵⁾ בת מי את, נתן לה, כמו שכת' לפנינו בספור דבריו⁽¹⁶⁾. אלא שלא להפסיק סדר דבריו ותשובת דבריה,

(1) בכי: כריתות ברית דבר. והמעות נולדה משגרא דלשנא. ש' RSBM דף 34 הערה 6. — (2) בראשונה קודם לכתו אל ארץ כנען וכפירוש ראב"ע. — (3) בכי: אבטחתה. — (4) בפסוק נד. — (5) בכי בטעות: ויברך את הגמלים. — (6) חולין דף עו ע"א. — (7) בפסוק יט. — (8) ישעיה כב, ו. — (9) כט"ז. — (10) ירמיה ו, טו. — (11) ישעיה ו, יא. — (12) ע' סנהדרין דף סו ע"ב ובתוספות ובהנחות ר' ישעיה בערלין ד"ל שם. — (13) מיכה ו, טז. — (14) בפסוק יט. וע' RSBM דף 34 הערה 1. — (15) בפסוק כז. — (16) בפסוק מז.

לכן הקדים מעשה נתינתו שנתן לה⁽¹⁾: בקע. חצי שקל. כמו⁽²⁾ נטה [את] ירך על הים ובקעהו: 23. מקום לנו ללין. מקום לנו בביתך, ולמה אנו צריכין? ללין, לבית לינה. שם דבר הוא⁽³⁾ כמו⁽⁴⁾ כי יהיה ריב בין אנשים מן⁽⁵⁾ וירב בלבן⁽⁶⁾ בין דין לדין [מן⁽⁷⁾] הן אנכי. כמו כן לין] שם דבר מן⁽⁸⁾ וילן שם כלילה [ה]הוא. אבל היא שאמרה⁽⁹⁾ גם מקום ללון, פירושו ללון גופכם כמו⁽¹⁰⁾ לקום, לשוב מצרימה ואילו היא⁽¹²⁾ אמרה גם מקום לכם כמו שאמרו הם מקום לנו, היה לה לומר ללון כמו שאמרו הם, שהיה משמע גם מקום לכם, ולמה? לבית לינה. אבל ללון אין צריך פירוש. שהרי משמע ללון בו בני אדם. והו עיקר פשוטו למדקדק לשון הקודש: 25. גם תבן [וגו'] שלא שאלת גם מקום ללון ששאלת. דרך המקרא לכפול גם, כמו⁽¹³⁾ גם לי גם לך: 32. ויפתח. כמו⁽¹⁴⁾ אל יתהלל חונר כמפתח. התיר חבישתם: 33. עד אם דברתי דבריי. אחרי שראה שהסכים הק' על ידו לא היה לו⁽¹⁵⁾ להתעסק באכילה ושתיה תחילה: 35. ברך את אדוני. לכן הקדים למעלה⁽¹⁶⁾ ברך [את] אברהם בכל: ויגדל. וכל אנשי המלכות היו חפצים להודווג עמו, אך אינו חפץ: 36. ויתן לו את כל אשר לו. לא יחלקו אחיו עמו: 40. ישלח מלאכו. יודע אני שיתנו לך: 42. ואומר יי"י אלהי אדוני אברהם וגו'. כל אריכות דברים להודיעם שמאת הק' יצא הדבר: 48. בדרך אמת. שנאמנו דברי הק' לעשות חסד לאברהם ולבנו: 49. על ימין או על שמאל. אל שאר קרובים⁽¹⁷⁾ שיש לאדוני: 50. לא נוכל דבר אליך רע או טוב. לא הסתירה ולא הבניין תלוי ברצונינו, כי בעל כרחינו רוצים ולא רוצים, כי הק' עשה שהיכולת בידו: 53. כלי כסף וכלי זהב. תכשיטי נשים של כסף וזהב כדכת'⁽¹⁸⁾ איש אשר מצא

(1) בספר מנחת יהודה הנדפס בס' דעת זקנים דף י"א ע"ג בדפים ליורנו הובא בשם רשב"ם פירוש אחר: „לקחם ממקום שהיו טמונים להיות מזומנים בידו ושאל בת מי את ואח"כ נתן לה הממ"ס". וזה הוא פירוש רמב"ן. ועיין בספר הדר זקנים דף ט ע"א. — (2) שמות יד, טו. — (3) כדבר רש"י לפרש את דברי בראשית רבא שהביא, ורשב"ם משכו לדרך הפשט. — (4) דברים כה, א. — (5) לא, לו. — (6) דברים יז, ח. — (7) טו, יד. ועיין RSBM דף 43 הערה 2. — (8) לב, יד. — (9) בפסוק כה. — (10) לא, לה. — (11) שמות ד, כא. — (12) בכ"י: אי. — (13) מלכים א' ג, כו. — (14) מלכים א' כ, יא. — (15) בכ"י: לא היה לא. — (16) בפסוק א. — (17) על שאר קרובים. — (18) במדבר לא, ג. ובכ"י: כלי זהב ושמלות אצורה וגו'. ועי' RSBM דף 34 הערה 6.

כלי זהב אצטרדה וגו' וכת' (1) ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב ושמלות ושמתם על בניכם ועל בנותיכם: 56. וי"י הצליח דרכי. אין הק' רוצה שיהא איחור בדבר שאין זה עיקר הצלחה אם יתעכב: 57. נקרא לנערה [וגו']. אם תרצה להתעכב ימים או עשור כדברינו או מיד לילך (2) כדברך: [58. ויקראו לרבקה וגו'] (3) דרך ארץ הוא כן, כלומר אע"פ (4) שהק' חפץ ביווג זה אע"פ כן אמרי לנו התלכי מיד עם האיש הזה או עם אדם אחר לאחר ימים או עשור. ואע"פ (5) שמנהג הוא כמו ששנינו (6) נותנין לבתולה שנים עשר חדש לפרנט את עצמה, ותאמר אלך, איני חוששת להתעכב בשביל קישושי עצמי: 60. את היי לאלפי רבבה ויירש ורעך. ממך יצאו אותם הבנים שנאמר בהם בשעת עקדה (7) וירש ורעך את שער אויביו. זה פירוש ר' יוסף בר שמעון קרא: 62. ויצחק בא מבוא. כמו (8) באכה סדומה. ויצחק באותו היום שבא העבד בא מבאכה של באר לחי ראי, שהרי יצחק יושב בארץ הנגב ששם באר לחי ראי כדכת' (9) על העין בדרך שור, וכת' (10) ויסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור. ולפי שבא משם ביום ההוא ולא היה יודע מה היו עושים פועלים שלו [ש]היו נטשים גנות ופרדסים, וילך יצחק לשוח בשדה, כדכת' (11) וכל שיח השדה. כלומר לשעת אילנות ולראות ענייני פועליו. ואז בהיותו בשדה ראה גמלים באים והלך לקראתם לראות אם הם גמלי אביו שהולך העבד: 64. ותפול מעל הגמל. לצניעות, לפי שהיתה רוכבת כמו איש משום ביעותא דגמלא כדמפורש בפסחים (12): 65. [מי האיש הלזה ההולך בשדה לקראתנו. (13) נגמנום יש על פסוק זה. וכי היתה שואלת בכל (14) האנשים שהיתה פוגעת? ועוד

(1) שמות נ, כב. — (2) בכ"י: מיד ליד. ע' RSBM דף 37 הערה 3. — (3) חסר בכ"י. ע' RSBM דף 45 הערה 1. — (4) בכ"י: אעפ"כ. — (5) גם כאן בכ"י: אעפ"כ. ובדוחק אפשר לקיימו, ומ"מ יותר נראה שצ"ל אף על פי כדלעיל לפי הערה 4. — (6) משנה כתובות ה, ב. — (7) ככ"י. — (8) י, יט. — (9) טז, ו. — (10) כ, א. — (11) ב, ה. — (12) דף ג ע"א. ובתלמוד שלנו הגרפס: ביעותא דגמלים. — (13) בספר הדר זקנים דף ט ע"ב כתוב כן, ולבסוף: „כך פ' רשב"ם". ובשנוי לשון מעט הובא הפירוש הזה גם בפענוח הוא דף יג ע"ב בדפוס אמשטרדם בשם רבינו שמואל. ובמנחת יהודה שבדעת זקנים דף יב ע"א בדפוס ליוורנו הובא בלי להזכיר שם האומר. — (14) כן כתוב בס' מנחת יהודה. אבל בהדר זקנים בטעות: מכל.

למה כתיב בשדה לקראתנו? ונראה שהמקרא קצר וחסורי מחסרי והכי ר"ל) מי האיש הלזה החולך בשדה ופנה מדרכו לבא לקראתנו⁽¹⁾: הלוזה. ציל⁽²⁾ ב"ל. מרחוק רגיל לומר כן. וכן⁽³⁾ בעל החלומות הלזה בא. אבל כשאדם בקרוב אומר⁽⁴⁾ המן הרע הזה. צישט⁽⁵⁾ ב"ל: 66 ויספר העבד ליצחק. להודיעו ניסים שנעשו לו, לדעת כי בת מולו היא:

כה. 1 קטורה. לפי הפשט אין זו הגר⁽⁶⁾: 6. הפילגשים. הגר וקטורה⁽⁷⁾: מתנות. ממון הרבה: קדמה אל ארץ קדם. שיירשו בניו נחלותיו שיש לו שם: 8. בשיבה טובה. כמו שאמר לו הק'⁽⁸⁾ ואתה תבוא אל אבותיך בשלום תקבר בשיבה טובה, שלא ארע העיני בימיו: 12. אשר ילדה הגר המצרית. כלומר אין זה בנו הנקרא על שם זרעו אלא בן שפחה. אבל ביצחק כת' לפנינו⁽⁹⁾ אלה תולדות יצחק בן אברהם. כיצד היה בנו? אברהם הוליד את יצחק, כלומר זה הוא עיקר הולדתו⁽¹⁰⁾ של אברהם כמו⁽¹¹⁾ פרץ הוליד את חצרון וגו': 17. ואלה שני חיי ישמעאל. חכמים פירשו [ביבמות⁽¹²⁾] ובמגילה⁽¹³⁾ למה נמנו שנותיו של ישמעאל. ולפי הפשט לכבודו של אברהם הואיל ונתפרש שעת לידתו⁽¹⁴⁾ ואברהם בן שמיים שנה ושש שנים⁽¹⁵⁾ בלדת הגר את ישמעאל, וגם שעת מילתו בדכת⁽¹⁶⁾ וישמעאל בנו בן שלש עשרה שנה וגו', חזר עתה ופירש כל ימי חייו: 18. על פני כל אחיו נפל. שכן, בדכת⁽¹⁷⁾ על פני כל אחיו ישכן:

⁽¹⁾ דומה לזה כתב רשב"ם לבראשית מח, וז' לדברי הכתוב: להסיר אותה. וע' RSBM דף 151 הערה 12. — ⁽²⁾ cil, jener. — ⁽³⁾ לו, יט. — ⁽⁴⁾ אסתר ז, ו. — ⁽⁵⁾ cist, dieser. — ⁽⁶⁾ להוציא מדברי בראשית רבא ותנחומא שהביא רש"י והסכים להם. וע' ראב"ע. — ומהר"ר שמואל שהובא בדעת זקנים דף יא ע"ד לפסוק ה' איננו ר' שמואל ב"ר מאיר והדברים אינם כדרכו. — ⁽⁷⁾ כדבריו לפסוק א. — ⁽⁸⁾ טו, טז. — ⁽⁹⁾ בפסוק יט. — ⁽¹⁰⁾ כן הוא בכ"י, ונכון הוא, כי מוסב על תיבת הוליד שבמקרא. ובדפוס הראשון: עיקר תולדתו, ותעו כל הדפוסים אחריו והטעו גם אותי בספר RSBM דף 158 בשורה השמינית. והי' יאר עינינו וישמרנו מכל שגגה. — ⁽¹¹⁾ רות ד, יח. — ⁽¹²⁾ דף סד ע"א. — ⁽¹³⁾ דף יז ע"א. — ⁽¹⁴⁾ טז, טז. — ⁽¹⁵⁾ בכ"י בטעות: בן שמונים ושש שנה. — ⁽¹⁶⁾ יז, כה. — ⁽¹⁷⁾ טז, יב.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

ואלה תולדות יצחק.

19. אברהם הוליד [את] יצחק. לפי פשוטו של מקרא לפי שאמר למעלה בישמעאל⁽¹⁾ בן אברהם אשר ילדה הגר המצרית. אבל כאן יצחק עיקר בן היה לאברהם שהוא הוליד את יצחק מאשתו גמורה כדכת'⁽²⁾ כי ביצחק יקרא לך זרע. וכן בדברי הימים לאחר שכתוב⁽³⁾ כי בני אברהם היו יצחק וישמעאל ובני קטורה, חוזר וכותב סתם⁽⁴⁾ ויולד אברהם את יצחק: 20. בן ארבעים שנה. וכת'⁽⁵⁾ בן ששים שנה בלדת אותם. משני הפסוקים הללו למדנו שהיתה עקרה עשרים שנה: 21. ויעתר. רבו דברים כדכת'⁽⁶⁾ העתרתם עלי דברים: לנכח. בשביל: 22. ויתרוצצו. לשון⁽⁷⁾ רץ לקראת רץ. שהיו רצים ומתנענעים בתוך גופה כדרך עוברים⁽⁸⁾. וכן מן קם מתקוממים, מן לן מתלוננים. אבל מלשון⁽⁹⁾ רצץ עזב דלים היה לו לומר ויתרוצצו כמו⁽¹⁰⁾ בטרם יתגנפו רגליכם: לדרוש את יי'. אל הנביאים שבאותן הימים כדכת'⁽¹¹⁾ לדרוש את יי' מאתו, וכת'⁽¹²⁾ כי יבא אלי העם לדרוש את יי': 23. ויאמר יי' לה. עיי' נביא: שני נויים. אל תיראי כי צער העיבור שלך בשביל ששני תאומים יש בכטנך שמרובה צער העיבור של שנים מעיבור אחד: ושני לאומים. מלכיות⁽¹³⁾ כדכת'⁽¹⁴⁾ מלכי ארץ וכל לאומים. כפל לשון הוא, אבל לאומים הוא עמים⁽¹⁵⁾. ומתוך שהנביא התחיל

(1) בפסוק יב. — (2) כא, יב. — (3) דהיי' א' א, כת. — (4) שם א, לב. — (5) בפסוק כו. — (6) יחזקאל לה, יג ושם כתוב: והעתרתם, כאשר הביא רש"י. — (7) ירמיה נא, לא. — (8) ר"ל כדרך כל עובר במעי אמו. — (9) איוב כ, יט. — (10) ירמיה יג, טז. — (11) מלכים א' כב, ח. — (12) שמות יח, טו. ושם כתוב: לדרוש אלהים. — (13) בדברי רש"י מעוז דף ב' ע"ב. — (14) תהלים קמח, יא. ומוכח משם שתיבת לאמים פירושה מלכיה, כי מלכי ארץ הם המושלים וכל לאמים הם הסרים למשמעתם. — (15) שב אל המקרא כאן שכתוב בן שני נויים ושני לאמים בשני חלקי הפסוק ופתרון שניהם שזה אלא שיש הבדל מעט ביניהם כדברי רבותינו בע"ז דף ב' ע"א וע"ב שפתרון נויים יכול להיות המון בני אדם בערבוביא, אבל לאמים יהיו כל עם ועם שוכנים בארצותיהם ומסודרים בנימוסיהם ובראשם מושל ומלך. — ואם כן אין צורך להשערת ר' שלמה דובנא בביאורו כאן לשנות תיבת לאמים בדברי רשב"ם פה ולהדפיס אומים כאשר עשה על פיו ר' וואלף היידנהיים ברשב"ם הנדפס בתורת האלהים אשר הוציא לאור, ע' חיבורי RSBM דף 54. ושם בהערה 4 יש להוסיף גם הפסוק הזה לעד שר"י היידנהיים הלך לפעמים בדרך ר' שלמה דובנא.

לומר לה, גמר ופירש לה כל העתידות: ורב יעבוד צעיר. ולכך אהבה את יעקב שאהבו הקב"ה וכדכת' (1) ואהב את יעקב: 24. והנה תומים. בכל דבר חידוש רגיל לומר כן. וכן (2) וידו בבקר והנה [היא] לאה, כי עד עתה היה סבור שהיא רחל. וכן (3) ויקץ פרעה והנה חלום, כי לא היה סבור שהיה חלום עד שנישור משנתו: 25. אדמוני. רש"י (4) ב"ל: כאדרת שער. שלובשים התועים (5): ויקראו כל העולם שמו עשו. אדם עשוי (6) וגומר שהיה בעל שער: 27. יודע ציד. לצוד ציד להביא: יושב אהלים. רונה צאן אביו. כמו שפירשתי אצל (7) יושב אהל ומקנה: 28. כי ציד בפיו. פשוטו כתרנו: אוהבת את יעקב. שהיתה מכרת בתומתו וגם ממה שאמר הק' (8) ורב יעבוד צעיר. והוצרך להקדים כאן אהבת יצחק לעשו ורבה (9) את יעקב להודיע מה שכת' לפנינו (10) יצחק רצה לברך עשו ורבה הערימה לברך את יעקב: 30. מן האדום האדום הזה. דרך אדם הממהר לשאול דבר (11) מחבירו כופל את דבריו. וזה שהיה ע"פ ורעב הרי הוא כאומר תן לי מהרה לאכול: על כן קרא שמו אדום. הוא אדמוני ונתאוה לאכול אדום. ובשביל רעבתנותו מכר בכורתו. ולשם ביוזן קרא לו כן שבשביל מאכל אדום מכר בכורתו: 31. מכרה כיום. כלומר לאלתר. מיד מכור לי חלק בכורתך הראוי לך וכו' ממון אבי בממון שאתן לך (12) ואחר כך אתן לך המאכל לעדות וולקיום. כדרך שמצינו (13) ויאכלו שם על הגל לקיום ברית בין לבן ליעקב: 32. הנה אנכי הולך למות. בכל יום אני הולך לצוד חיות ביערים המצויים שם (14) דובים ואריות וחיות רעות ואני מסוכן למות למה זה [לי] להמתין חלק

(1) מלאכי א. ב. — (2) כט. כה. — (3) מא. ו. — (4) rous ובל"א: roth. — ועי' RSBM דף 73 הערה 1. — (5) הם הנלחים לובשי אדרת שער ומחזורים על הבתים לשאיל אכל ומתנית, וקראם רשב"ם תועים גם בעבור זה. — (6) בכ"י: עשו. — (7) ד. ב. — (8) בפסוק כנ. — (9) בכ"י נוסף כאן על הנליין: אוהבת. ולא יושל וגם אין צורך. כי תיבת אהבה גם שם דבר הוא ויחזר ע"ס למיד גם עם הפועל היא ויחזר עם תיבת את בשביל שאהב פועל יוצא הוא, וכאן באו שני מיני החיבור יחדו. ונמצא כזאת גם במקומות אחרים. — (10) בפרק כו. — (11) בכ"י: לישאיל אדם מחבירו. ועי' RSBM דף 33 הערה 3. — (12) דעתו שבלכד המיד לקח עשו דמי בכורתו, וכן אמר בפירוש לפסוק לנ. וגם טוב בעני רשב"ם להשתק תליות המינים מעל יעקב על דבר המכירה הזאת. ועי' RSBM דף 86 הערה 1. — (13) לא. מו. — (14) ובחוקני שהעתיק הפירוש הזה כמעט מלה במלה הניסחא ששם מצויין.

בכורה לאחר מיתת אבינו. כך פירש אבי הרב רבי מאיר מ"ב. [וזהו] ⁽¹⁾ ויבז עשו את הבכורה: 33. וימכור את בכורתו בדמים. ואחר כן ⁽²⁾ ויעקב נתן לעשו וגו' כמנהג בני אדם לקיום דבר: 34. ויבז עשו. לפי שלסוף נתחרט על כך כדכת' ⁽³⁾ את בכורתי לקח, לכן הקדים כאן להודיע שמתו. עתה בשעת אכילה ביזה את הבכורה, אבל לבסוף היה מתחרט: ויבז. כמו ויבזה מן ⁽⁴⁾ דבר י"י בזה, כמו ויקן מן קנה:

כו. 1. מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם. כדכת' ⁽⁵⁾ ויהי רעב בארץ ויורד אברהם מצרימה. לא הוצרך פסוק זה אלא להודיעך שכשם שאברהם אביו היה הולך בשביל הרעב למצרים, כך יצחק היה יורד למצרים דרך ארץ פלשתים, דרך קצרה, כדכת' ⁽⁶⁾ ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא, ולכך אמר לו הק' אל תרד מצרימה ⁽⁷⁾ לפי שיודע הקב"ה שהיה יורד למצרים: 3. כי לך ולזרעך וגו'. ובשביל שנתתי לו ולזרעו את הארץ הזאת ציויתי לו לצאת מארצו וממולדתו כדכת' ⁽⁸⁾ שם אל הארץ אשר אראך: 5. עקב אשר שמע אברהם בקולי. על העקדה דכת' ⁽⁹⁾ עקב אשר שמעת בקולי: וישמור משמרת. כגון מילה דכת' ⁽¹⁰⁾ ואתה את בריתי תשמור: מצותי. כגון מצות שמונה ימים דכת' ⁽¹¹⁾ כאשר ציוה אותי אלהים: חוקותי ותורותי. לפי עיקר פשוטו כל המצות הניכרות ⁽¹²⁾ כגון גזל ועריות וחמור ודינין והכנסת אורחים, כלם היו נוהגין קודם מתן תורה אלא שנתחדשו ונתפרשו ⁽¹³⁾ לישראל וכרתו ברית לקיימן: 8. ויהי כי ארכו לו שם [הימים]. לא נזהר מעתה כל כך שלא להתנהג עם אשתו מנהג אישות מאחר שלא נתנו לב לנוולה ממנו: מצחק. תשמיש. כדכת' ⁽¹⁴⁾ בא אלי העבד [העברי] אשר הבאת לנו לצחק בי, ובמקום אחר הוא אומר ⁽¹⁵⁾ בא אלי לשכב עמי: 12. בארץ

⁽¹⁾ בפסוק לר. ואם אמת השערתי להוסיף תיבת וזהו, יהיו דברי רשבים להוציא ממדרש אנדה, בסוף פרשת סג של בראשית רבא שהלך רש"י לפסוק לר בדרכו. ⁽²⁾ בפסוק לר. — ⁽³⁾ כו, לו. ⁽⁴⁾ במדבר טו, לא. ובכ"י: דבר אשר בזה. — ⁽⁵⁾ יב, י. ⁽⁶⁾ שמות יג, יז. — ⁽⁷⁾ אף על פ' שהמקרא לא סיפר בפסוק א' אלא שהלך יצחק אל אבימלך מלך פלשתים, וארץ מצרים לא נזכרה. ורשבים למד מדברי רש"י לפסוק ב'. — ⁽⁸⁾ יב, א. — ⁽⁹⁾ כב, יח. — ⁽¹⁰⁾ יז, ט. — ⁽¹¹⁾ כא, ר. — ⁽¹²⁾ רל כל המצות שטעמן ניכר. — ⁽¹³⁾ בכ"י: שנתחדד ונתפרש. — ⁽¹⁴⁾ לט, יז. — ⁽¹⁵⁾ לט, יד.

ההיא. אע"פי שהארץ קשה היא: בשנה ההיא. אע"פי שהיא שנת בצורת ורעבון⁽¹⁾: מאה שערים. שדה ששעורוהו שיוציא כור אחד הוציא מאה כורים: 14. ועבודה רבה. עבודת שדות וזרמים, כי סתם עבודה עבודת קרקע היא: 15. סתמום פלשתים. שלא יחזיקו בניו בהם אחרי מותו. והוצרך לכתוב בשביל שכשנרחק משם שב וחפרם דוגמת⁽²⁾ וחם הוא אבי כנען: 18. אשר קרא להן אביו. כדי שלא יוכל אדם לערער עליהן⁽³⁾: 22. ולא רבו עליה. לפי שנתרחק ממרעיתם, דכת' ועתק משם: 23. ויעל משם באר שבע. כי היה מתיירא מהם, שכן מוכיח שאמר לו הק'⁽⁴⁾ אל תירא כי אתך אנכי, נמצא שהיה מתיירא: 25. ויכרו שם עבדי יצחק באר. ולא קרא לו יצחק שם עד לכסוף שאבימלך הלך אליו מנרר ונשבעו איש לאחיו ואז באו עבדיו והגידו לו על אודות הבאר אשר חפרו ואז קרא לו שבעה על שם השבעה שנשבעו הוא ואבימלך⁽⁵⁾: 26. ואחות [מרעהו]. כתרנ', חבורת אהוביו, כמו⁽⁶⁾ ויתנה למרעהו. והמ"ם כמו מ"ם של⁽⁷⁾ מריע ותוקע, וכמ"ם של⁽⁸⁾ אנכי מסב כלי מלחמה. וכן⁽⁹⁾ יתר מרעהו צדיק ודרך רשעים תתעם. הצדיק יתר ויכונן דרך ישר את מרעהו כמו⁽¹⁰⁾ ויתורו את ארץ כנען, אבל דרך רשעים לעצמם ולשכיניהם תתעם. פייט אשנריר בלע⁽¹¹⁾. יתור⁽¹²⁾ הוא את עצמו, יתר הוא את אחרים, כמו ישוב ישיב, יקום יקים, זה פועל וזה מפעיל: 28. תהי נא אלה אשר בינותינו, בני ובין אביך, שתתקיים גם עתה [בינינו ובינך]⁽¹³⁾, שכן היה תנאי⁽¹⁴⁾ אם תשקור לי ולניני ולנכדי: 29. אתה עתה כמו כן כרות ברית עמנו ושלחתנו בשלום כמו שעשינו לך, אתה שאתה ברוך יי⁽¹⁵⁾, דוגמת⁽¹⁶⁾ בא ברוך יי' שכת' בלבן. וכן עשה יצחק⁽¹⁷⁾ וילכו מאתו בשלום: 33. על כן שם העיר באר שבע. ואין זו אותו באר שבע של אברהם, כי שני באר שבע היו

(1) קרוב לזרבי רשי מביד. — (2) ט, יח. — (3) בכי: להם... עליהם. — (4) בפסוק כד. — (5) שהבאר בפסוק ל"ב הוא הבאר הנאמר כאן, וכי רמזין לפסוק ל"ב. — (6) שופטים טו, ו. — (7) משנה ראש השנה ד, ט. — (8) ירמיה כא, ד, ושם כתוב: הנני מסב את כלי המלחמה. — (9) משלי יב, כו. — (10) במדבר יג, ב. — (11) *fait esgarer* ובל"א lässt Acht haben. ועיין RSBM דף 92 סימן 6. — (12) בכי גם כאן בטעות: יתר. — (13) כפירוש רשי והוספתי החסרון על פי דבריו. — (14) כא, כג. — (15) גם זאת כפירוש רשי. — (16) כד, לא. — (17) בפסוק לא.

כדכת' (1) ויבא באר שבע אשר ליהודה: 34. ויהי עשו בן ארבעים שנה, ואז היה יצחק בן מאה, כי בן ששים היה בלדת רבקה אותם, להודיענו בא מה שכת' אחריו (2) ויהי כי זקן יצחק, ויקח אשה את יהודית: 35. ותהיינה מרת רוח. לפי שעתיד לומר (3) אם לוקח יעקב אשה מבנות כנען כאלה, לכך הוצרך לפרש תחילה: מורת רוח. כמו מן עושה לומר יאמר (4) עושה דברו לנקבה וכשהוא דבוק יאמר עושה, כן יאמר מן מורה לשון ממרה מן (5) ימרה את פך יאמר מורה לנקבה וכשהוא דבוק יאמר מורת רוח קונטרס יאמר (6) אבל (7) לב יודע מרת נפשו חטף קמץ (8) לפי שהוא שם דבר, לשון (9) מדרות, אבל זה מלא פום הוא (10) לשון פועל ומגורת (11) כי מרה מריתי מחטופי למ"ד פעל (12):

כו 1. ותכהינה עיניו. מן הזקנה כמו שמצינו בספר שמואל (13) ועיניו החלו כהות: 2. הנה נא. אני מבקש ממך (14) בשביל שזקנתי ואני רוצה לתת לך ברכות אשר בידי לחלוק לך בחיי כמו ברכת (15) אברהם וירושת הארץ: 3. שא נא כליך. כופל נא שני בכאן כמו שפירשתי אצל (16) הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את: תלייך. אשפתו שתלויים בה החיצים. תליך מגורת (17) ושר האופים תלה, וכן (18) שביך בן אבינועם מגורת שבה, (19) כי שמע יי אל עניך מגורת ענה: 7. לפני יי. בשם יי. אבל (20) נמרוד גבור ציד לפני יי, פירושו בכל העולם, וכן (21) נינוה היתה עיר גדולה

(1) מלכים א' יט, ג. — (2) כו, א. — (3) כו, מו. — (4) בכ"י בהפך הסדר: יאמר לומר, והמקרא בתהלים קמח, ח. — (5) יהושע א, יח. — (6) *contrariatus* שהוא כמו *contrariantes*, ובליא *widerstrebend*. — (7) משלי יד, י. — (8) הוא שאנחנו קוראים קמץ חטוף. — (9) דברים לב, לב ואיוב יז, כו. — (10) הוא חולם. — (11) איכה א, כ. — (12) והיות מרת רוח לשון יחיד כבר הוקשה לבעל קרן שמואל, ודחה קושיתו באמרו שיהיה יחיד במקום רבים כנהוג, ואיננו נכון, כי אין יחיד במקום רבים מבלי סבה. אבל נראה שלא כדעת רש"ם, ותיבת מרת היא כמו מרת מגורת מרר ושתיהם אחת אלא שאין כאן דגש בריש ומפני זה באה תנועת ההולם במקום הקמץ החטוף כמשפט. וראב"ע לא הכריע בין שני הפירושים שהביא גם הוא בקיצור. — (13) שמואל א' ג, ב. — (14) רצונו לפרש תיבת נא לשון בקשה. — (15) בכ"י בטעות: כדכת'. וכוונת רש"ם ששתי ברכות הוריש יצחק לבני עם שאר הברכות, ברכת אברהם בברכה שניה (כח, ד) וירושת הארץ בברכה ראשונה (כו, כח). — (16) יב, יא. — (17) מ, כב. ושם כתוב: ואת שר האופים וגו'. — (18) שופטים ה, יב. — (19) טו, יא. ויתכן להיות פסוק אחר, ואשר היספתי הוא רק במקום דוגמא. ובכ"י מכל מקום יחסר מקרא שיבא בו תיבת "עני" עם כינוי, כי בכ"י נמצא: וכן שביך בן אבינועם מגורת שוה (ציל: שבה ענה. — (20) יט, ט: כנמרוד. — (21) יונה ג, ג. ונינוה.

לאלהים, בכל עולמו של הקב"ה לא היתה עיר גדולה בנינוח: 9. לך נא אל הצאן וגו'. ממקום אומנותו שהיה יושב אוהלים⁽¹⁾: גדיי עוים. בשביל העורות ששערן קשה כשיער אדם לקח עוים ולא כבשים: 12. ימושני אבי. מן⁽²⁾ ממשש בצהרים, כמו⁽³⁾ יסוכוהו ערבי נחל מן סבב. דגש תחת אות החסירה: 13. עלי קללתך. עלי ועל צוארי, כלומר [אל תירא] כי היתה בושת במה שאמר לה הק'⁽⁴⁾ ורב יעבר צעיר: 15. החמודות. שהיה עובד בהן אביו בשעת אכילה: 20. ואכלה מציד. חטף קמץ לפי שהוא לשון ציווי, כמו⁽⁵⁾ אכול בשמחה לחמך, אבל⁽⁶⁾ ואוכלה מציד בני, הוא מלא פום שהוא לשון אפעל. כמו⁽⁷⁾ זכור י"י לדוד, ואמר⁽⁸⁾ זכרה לחסדי דויד, לשון ציווי: 22. הקול קול יעקב. לפי שתאומים היו היה קולן דומה קצת זה לזה ולכך טעה יצחק בקולו מאחר שמצאו איש שער על צוארו: 24. אתה זה בני עשו. נראה שאתה בני עשו⁽¹⁰⁾: 27. ריח בגדיי. החמודות. ובגדיהם היו מכושמים כמוגמר: אשר ברכו י"י. את השדה שהוא מלא נרד וברכום קנה וקנמן. וכן פייט רבי אלעזר הקליר⁽¹¹⁾ שדה מבורך בְּהָרִיחַ ברכו במתן טל: 28. ויתן לך. מוסב על ברכו י"י והוא הק' יתן לך מטל השמים כעין ברכת השדה⁽¹²⁾: 29. בני אמך. אבל ביעקב שהיו⁽¹³⁾ לו נשים הרבה כת' בו⁽¹⁴⁾ וישתחוו לך בני אביך⁽¹⁵⁾: 30. ויהי אך יצא יצא. להגיד ניסים שנעשו ליעקב בא הכתוב, שאילו הקדים עשו לבא רגע אחד קודם, לא נתברך יעקב: 33. ויחרד יצחק. על

(1) מוסב על תיבת מִשְׁשׁ. — (2) דברים כח. כט. — (3) איוב מ. כב. — (4) כה. כנ. — (5) קהלת ט. י. — (6) בפסיק כה. — (7) תהלים קלב. א. — (8) דברי הימים ב' ו. מב. — (9) בעין הקורא לר' יקותיאל בן יהודה הבדן (הב"י) הנדפס בחומש מאיר עינים לחה' ר' וואלאף היידענהיים נמצאו הדברים האלה לפסיק כא: „ואמטך. נאום רבני שמואל ז"ל. הש"ן דנשה בעבור חסרון הנכפל“. ולא ידעתי המן פירוש התורה לרשב"ם לקוחים הדברים אם מחבור רשב"ם בענין המסורת. כי בפירושו לתיבת החרס בשמית כנ. כד תמצאו רשב"ם כאחד מבעלי המסורת. והנה הח' ר' ל"ב דוקטם במכתב העתי צ"ן ב' דף 104 הוסיף לאמר כי ר' שמואל הדיקן (כלומר המדקדק ובעל המסורת) המביא בב"י האמורין סימן 32 (וברשימת שיש 37) הוא רשב"ם. ולא כן דעת הח' צונץ בספרו צור נשיכטע דף 79 ודף 109. ונראין דבריו. לפי שבב"י הווא היבאו גם רשב"ם בשמי נם ר' שמואל הדיקן כשני חכמים, וקשה לומר שמחבר פירוש איוב שם טעה לחשוב שהם שנים בהיותם איש אחד. — ולתיבת ויצק בפרשת ויצא כת' יז. אביא מאמר דומה לר' יקותיאל בשם רשב"ם בהערתי. — (10) ר"ל שאין זו שאלה. — (11) בפיוט אגדה לתפלת טל. — (12) כפ"י רש"י. — (13) בכ"י: שהיא. — (14) מט. ח. — (15) כפ"י רש"י מב"ר.

שמצא שיער בחלקת צוארו של יעקב: מי איפוא. תיקון לשון הוא⁽¹⁾ כמו איזו שבתלמוד⁽²⁾ אימא לי איזו. [אתאורש⁽³⁾] ביל: גם ברוך יהיה. שמידר לעובדני. וגם ידע שבשעת רבקה עשה הכל והיא היתה מכרת בו שראוי לברכות: 36 הכי קרא שמו יעקב. בתמיה. הלמען אשר קרא שמו יעקב בשעת לידה בשביל שידו אוחזת בעקבי ונמצאתי אני בכור והוא פשוט והיה לו ליטול פחות ממני. יטול פי שנים [ויתר] ממני⁽⁴⁾ וכן⁽⁵⁾. „הכי אחי אתה“ ודינך ליטול שכר הרבה. „ועבדתני תגם“ בתמיה. וכן בבבא בתרא שנינו בפרק מי שמת⁽⁶⁾ בומן שהנכסים מרובים הבנים ירשו והבנות יזונו. נכסים מועטים. הבנות יזונו והבנים ישאלו על הפתחים. אדמון אומר וכי בשביל שאני זכר ויפה כחי בנכסים מרובים הורע כחי בנכסים מועטים. בתמיה: 37 נתתי לו לעבדים. מה שקנה עבד קנה רבו: 40 וזל חרבך תחיה. אומנותך שהייתה⁽⁷⁾ צד חיות בכלי זינך. ובאשר תריד, כמו⁽⁸⁾ אריד בשיח, כשיעבוד⁽⁹⁾ כך בפרך לא תוכל לסבול, ופרקת, עולו: 45 גם שניכם. אם יהרג אותך גם הוא יהרג על ידי גואלי הדם⁽¹⁰⁾: 46 אם לוקח יעקב. דרך חבמה אמרה רבקה ליצחק להרחיק יעקב מעשו ולא גילתה לו שבשביל שטימת אחיו עשתה כן:

כח 4. לרשתך את ארץ מגורריך. מאחר שלא תקח אשה מבנות כנען שהיו עבדים כמו שציוה אברהם ליצחק⁽¹¹⁾: 6 וירא עשו כי ברך יצחק את יעקב. בברכות אחרונות הללו נתן לו את ארץ כנען שניתנה לאברהם וגם אמר לו לקחת אשה ממשפחתו וגם ציוהו שלא לקחת מבנות כנען. חשב עשו בלבו⁽¹²⁾ מה שנשאתי

(1) לייפית הדיבור ולא לפתרון דבר. — (2) בבא מציעא דף ע"ט א. — (3) *atoret* או *atoras* ובלא *also*. עין RSBM דף 93 הערה 1. — (4) רצינו לפרש הכתוב באופן שאין לתיבת ויעקבני פתרון רמאות. — (5) כט, טו. — (6) פרק ט' משנה א' לפי דברי פירוש רבא בנמרא שם דף קמ ע"ב ולפי נוסחת רשב"ם שלושה משנה מנוסחת הדפוס שבידנו. כי הנה תיבת וכי, שעליה יסבו דברי ראיתו משם, איננה לא במשנה ולא בדברי רבא שם בנפרי התלמוד הנדפס. והחכם ר' שמעון באכער נרץ הושב בעיר בוראפנסט העירי שבפירוש רשב"ם לדברי רבא שם נמצאו גם תיבות ויפה כחי שהביא כאן, בהיות נוסחת הנמרא שלנו וראוי אני לירש. — (7) בקדושין דף כג ע"ב: אין קנין לעבד בלא רבוי. ורשב"ם קיצר פירוש רש"י וסמך עליו. — (8) בב"י שהיתה. — (9) תהלים נה, ג. — (10) בב"י: כשיעבוד. — (11) בדברי רש"י. — (12) נתן טעם מדוע קרא יצחק את ארץ כנען בברכה הזאת ארץ מגורריך. — (13) הוא פירוש של וירא עשו בפסוק ו ובפסוק ח.

מבנות כנען גזל ממני ברכת אברהם ולקח את בת ישמעאל ממשפחת אברהם, חשב בלבו שמא מעתה אוכה לנחלת אברהם: 9. אחות נביות. לפי שהיה ראשון שבבני ישמעאל קורא אותה אחות נביות. וכן⁽¹⁾ ותקח מרים הנביאה אחות אהרן, לפי שאהרן נולד קודם משה קורא לה אחות אהרן. אבל במקום שהזכיר משה ואהרן בפסוק אחד קורא אותה אחותם כדכתב⁽²⁾ ותלד לעמרם את אהרן ואת משה ואת מרים אחותם. וכן⁽³⁾ ואחות לוטן תמנע, לפי שהיה ראשון כדכתב⁽⁴⁾ לוטן ושובל וצבעון וענה:

ויצא יעקב.

10. וילך חרנה. הלך לצד חרן: 11. ויפגע במקום. ארע לו דרכו במקום אחד חוץ מעיר לוז: כי בא השמש. ולא היה לו פנאי ליכנס בעיר ביום כדאמר רב יהודה⁽⁵⁾ לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב: ויקח אחת מאבני המקום, כדכתב⁽⁶⁾ ויקח את האבן אשר שם מראשותיו: 12. מוצב על ידי אחרים, ⁽⁷⁾ נצב מעצמו. וכן⁽⁸⁾ נגש אל הערפל, מעצמו, ⁽⁹⁾ מוקמר ומוגש, על ידי אחרים. וכן⁽¹⁰⁾ אשר ואתה מראה בדר, אחרים הראו לו, אבל⁽¹¹⁾ נראה מעצמו⁽¹²⁾: עולים ויורדים. לפי הפשט⁽¹³⁾ אין לדקדק במה שהקדים עולים ליורדים, שכן דרך ארץ להזכיר עלייה קודם ירידה⁽¹⁴⁾: 13. הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך. ואם תאמר דבר מועט הוא, ופרצת ימה וקדמה וגו', לארבע רוחות העולם: 14. ונברכו. לשון מברך ומרכיב, כלומר יתערכו

(1) שמות טו, כ. — (2) במדבר כו, נט. — (3) לו, כב. — (4) לו, כ. — (5) פסחים דף ב ע"א, ופירש רש"י שם: שנאמר באור כי טוב (א, ד) ומה היא טובתו? מפני החיות ומפני הלסטים. — (6) בפסוק יח. — (7) בפסוק יג. — (8) שמות כ, כא. — (9) מלאכי א, יא. — (10) שמות כה, מ. — (11) יב, י. — (12) וכוה כתב לשמות כה, מ. ועיין לRSBM דף 94 סימן 27. — (13) להוציא מדברי בראשית רבא ורש"י. — (14) ע' תוספות פסחים דף ב ע"א ד"ד יכנס.

במשפחתך [כל] משפחות האדמה. שהרי משקל רפי הוא וכבר פירשתיו בפרשת לך לך⁽¹⁾: 15. כי לא אעזובך בדרכים עד אשר עשיתי את אשר דברתי עליך, להשיבך אל האדמה הזאת. כי בדרכים אתה צריך שמירת מלאכים יותר. כדכת'⁽²⁾ כי מלאכיו יצוה לך לשמורך בכל דרכך: 16. אכן יש י"י במקום [הזה]. לא כמה שהייתי סבור כששכבתי כאן שהוא מקום חול, אך כן הוא שהוא מקום קודש. וכן כל אכן שבמקרא „אך כן ולא כמו שהייתי סבור.“ וכן⁽³⁾ אכן נודע הדבר: 18. ויצק שמן על ראשה. משח אותה לקדשה להקריב עליה קרבנות בשובו כדכת' במשכן וכליו⁽⁴⁾ וימשחם ויקדש אותם. וכן מוכיח לפנינו⁽⁵⁾ אנכי האל ביתאל אשר משחת שם מצבה וגו'.⁽⁶⁾ יהיה בית אלהים, לקרבנות: 19. ואולם. ואלא: לזו שם העיר. ועל שם המקום שחזן לעיר ששכב שם יעקב נקרא שם העיר עצמה ביתאל: 21. ושבתי בשלום. כמו שאמר לי⁽⁸⁾ והשבותיך אל האדמה הזאת: והיה י"י לי לאלהים. שיסייעני בכל מעשיי: 22. עשר אעשרנו לך. להקריב לפניך עולה⁽⁹⁾:

כט 1. וישא יעקב רגליו. מתוך שהבטיחו הק' הלך בשמחה ובמרוצה: בני קדם. אדם, כדכת'⁽¹⁰⁾ אדם מקדם: 2. רבצים עליה. ממתנים עד אשר יאספו כל העדרים וגללו את האבן: והאבן גדולה על פי הבאר. שלא יפול אדם או שלא ישאבו ממנה שאר בני אדם: 10. ויגל את האבן לברו. להודיע גבורתו בא הכתוב: 18. את כל הדברים האלה. שאביו ואמו שלחוהו אל אנשי משפחתו: 14. אך עצמי ובשרי וגו' ויפה כיוונתה לבא אלי: 16. וללבן שתי בנות. הפסיק⁽¹¹⁾ תשובת דבריו של יעקב כי לפי שהיו לו שתי בנות והקמנה מצאה חן בעיניו לפיכך [ביקש] את הקמנה: 17. רכות. נאות. וורש⁽¹²⁾ ב"ל.⁽¹³⁾ וכלה שעיניה נאות אין כל

(1) בחלק הנאבד מאתנו לפסוק יב, ג. — (2) תהלים צא, יא. — (3) שמות ב, יד. ובכ"י: אכן נודע את הדבר. — (4) במדבר ז, א. — (5) לא, יג. — (6) בפסוק כב. וגם הפסוק הזה הביא רש"ם לראיה שהאבן נמשח להקריב עליו. — (7) כתב ר' יקותיאל בר יהודה הכהן בעין הקורא לפסוק זה: „כל ויצק רפה ומלרע מדברי רבנו שמואל ז"ל. והוא רש"ם. עיין את אשר כתבתי לעיל בדרך 32 בהערתו סימן 9. — (8) בפסוק טו. — (9) מסכים למה שכתב לפסוק יח בסוף דיבורו. — (10) ישעיה ט, יא. — (11) בכ"י: והפסיק. — (12) *verts* ובל"א *grün*. וקרוב לזה נמצא בהדר וקנים דף יג ע"א: ורש"ם פירש ווירציוש בלעו וגו'. והוא *yeux verts* ובל"א *grüne Augen*. ועיין RSBM דף 93 סימן 9. — (13) תענית דף כד ע"א.

נופה צריך בדיקה. ועינים שחורות אינן רכות כלבנות⁽¹⁾: יפת תואר. כמו⁽²⁾ במחוגה יתארחו. דפוס החוטם והמצח והפה והלחיים: יפת מראה. לכן ואדמדם: 21 כי מלאו ימי. שבע שנים עבדתך: 25. והנה היא לאה. בדבר שלא נודע תחילה ואמר והנה. וכן⁽³⁾ והנה חלום: 27. מלא שבוע זאת. שבעת ימי המשתה של לאה: ונתנה ותנתן לך גם את זאת מיד בעבודה אשר תעבוד עמדי אחרי נשואי רחל עוד שבע שנים אחרות. כדכתיב⁽⁴⁾ ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר יעקב אל לכן שלחני וגו' כי עכשיו הושלמו ארבע עשרה שנה בשתי בנותיך⁽⁵⁾: 30. ויאהב גם את רחל. וגם אהבה יותר מלאה. כלומר בא אליה וגם אהבה. רוב גם הפוכים כן בתורה. וכן⁽⁶⁾ וברכתם גם אותי. גם תברכו אותי. וכן⁽⁷⁾ [כי עתה] גם אותך הרגתי. הנה לחצתי רגלך ונעשיתה שפי ופסח גם עדיין הייתי הורג אותך: 31. ורחל עקרה. בשביל שכתוב לפנינו שאמרה ליעקב⁽⁸⁾ הבה לי בנים, כתב כן: 32. יאהבני כמו יאהבני⁽⁹⁾. וכן⁽¹⁰⁾ הברל יבדילני כמו יבדילני: 34. על כן קרא שמו לוי. יש לומר שיעקב קרא לו שם:

ל 1. מתה אנכי. טעמו למטה שהוא פועל. אבל⁽¹¹⁾ מתה עלי רחל. טעמו למעלה. שהוא לשעבר: 8. נפתולי אלהים נפתלתי. חיבור הק' נתחברתי. נו"ן ראשונה בשביל נו"ן שנייה⁽¹²⁾. וכן⁽¹³⁾ נכסוף נכספת. ⁽¹⁴⁾ נשאל נשאל דוד: 11. בא גר. בא אלינו מזל טוב כמו⁽¹⁵⁾ העורכים לגר שולחן. וכן במסב' שבת⁽¹⁶⁾ גר גדי וסנוק לא. וכן בב' רב⁽¹⁷⁾ אתא מזליה דביתא. והמפרש לשון גדוד⁽¹⁸⁾ טועה הוא. שא"עפי שהשמות מעין האמירה⁽¹⁹⁾ כמו ראובן⁽²⁰⁾ כי ראה י"י בעיני. ושמעון⁽²¹⁾ כי שמע י"י. אמירת האשה אין לנו לכותבה אלא כעין עיקר הדיבור⁽²²⁾.

(1) ככ"י בטעות: כלבנים. — (2) ישעיה מד, יג. — (3) מא, ז. ובפירושו כאן כתב רשב"ם גם למעלה כה, כד ולפנינו מא, ז. — (4) ל, כה. — (5) בב"י נוסף כאן בטעות: ושש שנים בצאנך. עין RSBM דף 34 הערה 6. — (6) שמות יב, לב. — (7) במדבר כב, לג. — (8) ל, א. — (9) בב"י בטעות: ואהבני. — (10) ישעיה נו, ג. — (11) מח, ז. — (12) ר"ל שתיבת נפתולי יש לה נו"ן בראשה בשביל הנו"ן בראש תיבת נפתלתי. — (13) לא, ל. — (14) שמואל א' כ, כח. — (15) ישעיה סה, יא. — (16) שבת דף סז ע"ב. — (17) בבבא שית רבא הדרפס: אתא גר דביתא, ופירש הערוך שהוא כמו מזל הבית. — (18) כתרומם השומרונים ובפירושו ראב"ע. — (19) כלומר דומים ולא שוים ממש לאמירת האב או האם בקראם שמות לילדיהם. — (20) כט, לב. — (21) כט, לג. — (22) ר"ל אילו אמרה לאה, "בא גרוד" היה יכול להיות שם הבן גד מעין האמירה אעפי שאינו היה לעיקר דיבורה, אבל באמרה בגר נראה שאין זה לשון גרוד.

וגד אינו יכול להיות לשון גדוד בלא כפילות של שני דלתיו.⁽¹⁾ יגדו על נפש צדיק, דגש תחת דל"ת שנייה החסירה, כמו ⁽²⁾ וימכו בעונם, ⁽³⁾ ויסוללו עלי אורחות אדם, ⁽⁴⁾ יסובו עלי רביו, בכלם דגש תחת אות החסרה: 13. באשרי וגו'. אני עומדת באישור ובשבח שמאשרות אותי בנות: 14. דודאים, ⁽⁵⁾ דודאי תאנים, כדכת' ⁽⁶⁾ הדודאים נתנו ריח: 18. יששכר, שני שכרים, אחד שכר הדודאים ⁽⁷⁾ ואחד שכר שנתתי שפחתי לאישי ⁽⁸⁾: 20. זכר, לשון חלק ומנה יפה לפי הענין: יובלני, כמו ⁽⁹⁾ בנה בניתי בית וכול לך, לשון דירה: 21. ותקרא את שמה דינה, ולא נכתבה הודאה על לדת הבת לדעת למה נקראת כן, שאין מודים על הבת כמו על הבן. ולהודיעך בא, שכל בני יעקב היו זכרים חוץ מזו, וכן ⁽¹⁰⁾ בת אשר סרח, ככל שבעים נפש לא היו רק שתי בנות, יוכבד וסרח: 23. אסף אלהים, כמו ⁽¹¹⁾ ואספתו אל תוך ביתך, וכמו ⁽¹²⁾ כי אספתי שלומי, הבנסת והטמנת את חרפתי שהייתי נקראת עקרה: 24. ותקרא את שמו יוסף, על שאמרה אסף אלהים את חרפתי, ואם כן תקראו אסף ⁽¹³⁾, יוד של יוסף למה? על שם שנתפללה יוסף י"י לי בן אחר, הרי שם זה משמש שני אמירות, אסף ויוסף ⁽¹⁴⁾: 25. שלחני, כי עתה כשנולד יוסף נשלמו שבע שנים אחרות של

⁽¹⁾ תהלים צד, כא. — ⁽²⁾ תהלים קז, מג. — ⁽³⁾ איוב ל, יב. — ⁽⁴⁾ איוב טו, ג. — ⁽⁵⁾ ירמיה כד, א. — ⁽⁶⁾ שיר השירים ו, יד. ועיין בפירושי רש"י שם ותמצא בדברי רשבים כאן. — ⁽⁷⁾ כבי' נשנו תיבות אחד שכר הדודאים שתי פנומים. — ⁽⁸⁾ כתב בן בעבור פסוק טו. אבל בספר הדר וקנים דף יג ע"א כתיב: „על שם שני שכרים כתב שני שנין אחת שכר דודאים ואחת שנתתי שפחתי לאישי, רשבים“. וכן במנחת יהודה למקרא הזה נמצא: „ונכתב בשני שנין ופירש רשבים שאותה שהיא בשכר הדודאים אינה נקראת לפי שהיא נגאי לומר ששכרה אחותה כדי שישכב יעקב עמה“. ואין זאת כוונת רשבים, ומפרשי התורה אשר באו אחריו הבינו דבריו בדרך המורגל להם. — ⁽⁹⁾ מלכים א' ח, יג. — ⁽¹⁰⁾ מ', יז. ור"ל שגם שרת נזכרת יחדה בין אחיה. — ⁽¹¹⁾ דברים כב, ב. ובכ"י: ואספת. — ⁽¹²⁾ ירמיה טו, ח: כי אספתי את שלומי. — ⁽¹³⁾ כבי': וסף, ועיין RSBM דף 34 הערה 3. — ומצאתי עד נאמן לדברי אשר כתבתי שם שצ"ל אסף, בהדר וקנים דף יד ע"א: „תימא אם כן הוי ליה למקרי אסף, יוד של יוסף למה? י"ל לפי שנתפללה רחל יוסף י"י לי בן אחר הרי זה משמש שני אמירות יוסף ואסף. רשבים“. והאמת שלא תמה רשבים ולא שאל, אלא פירש דבריו הכתוב לדעתו שתחלת פסוק כד: ותקרא את שמו יוסף, יחובר אל פסוק כג, כלומר שקראה שם בנה יוסף בשביל שאמרה אסף אלהים את חרפתי, ותיבת לאמר הבאה אחרי כן בפסוק כד פירש שרצה הכתוב לבאר מדוע נקרא יוסף ולא נקרא אסף, והדרך הזה חדש היא וראוי לעמוד עליו. — ⁽¹⁴⁾ אסף וגו' שבפסוק כג ויוסף וגו' שבפסוק כד.

רחל: 30. לרגלי. בשבילי. דוגמת⁽¹⁾ לרגל המלאכה אשר לפני: 31. לא תתן לי מאומה מכל הצאן שיש לך עכשיו שהרי עברתיך בשביל בנותיך, אבל ממה שארעה צאנך מכאן ולהבא תן לי העקודים והנקודים. ואותן עקודים ונקודים שיש עכשיו בצאנך הסר משם ותן ביד בניך שלך להפרידם מעל העתידים להיוולד מעכשיו שיהיו שכרי: 32. נקוד. נראה לי טלאי הקדקדק והצוואר. שהרי⁽²⁾ ויקד ארצה כפיפת הצוואר והקדקדק הוא. והוא⁽³⁾ נדגש, שהוא כמו ויפול מעורת נפל. ונקוד וכן⁽⁴⁾ ויקוד הוא על שם הקדקדק כמו עקוד ברגל על שם⁽⁵⁾ ויעקוד את יצחק, קשירה ברגל: 32. הסר משם. לצורכך: והיה שכרי. מכאן ולהבא אותן שיוולדו: 33. וענתה בי צדקתי היום ולהבא לפניך כשתבא לראות שכרי ולא תמצא בהם אלא נקודים ועקודים: חוס בכשבים. אבל לא בעזים כי רובם חוס הם. רש"ל: 35. ויתן ביד בניו. של לבן: 36. ובין יעקב. צאן לבן שהיה רועה נתרחק דרך שלשה ימים מצאנו של לבן העקודים והנקודים שהסיר מצאנו⁽⁷⁾: 37. מקל לבנה. לפי שהוא דבוק, מקל של לבנה, לפיכך הוא פתח. וכן⁽⁸⁾ מעשר בקר, מספר תמורורים. ובלא דבקות⁽¹⁰⁾ ויד את האתון במקל⁽¹¹⁾ בכל רחובות מספר, מעשר מן המעשר: לח. שאינו יבש: מחשוף. גילוי, כמו⁽¹³⁾ וזרועך חשופה, חשף י"י את זרוע קדשו: 38. ויחמנה. כמו⁽¹⁵⁾ וישרנה הפרות, ד' מלכיות מגוי יעמדנה, חצים לשון זכר וחציים לשון נקבה, ⁽¹⁷⁾ ותקרבו (ה) עצמות נעם אל עצמו, חציו זכר וחציו לש' נקבה שהיה לו לומר כמו⁽¹⁸⁾ ותקרבנה בנות צלופחד: 39. ויחמו הצאן. כולו לשון זכר: 40. והכשבים הפריד יעקב. העקודים והנקודים הפריד מצאן לבן שנה ראשונה ושנייה והיה נותן את פני צאן לבן אליהם כדי שיראו אותם ותתעברנה כמותם. וגם המקלות היה נותן בשקתות המים. שני מעשים הללו היה עושה כדי שתלדנה עקודים ונקודים: 41. המקושרות. בזמן שרובן רגילות

(1) לנ, יד. — (2) שמות לד, ח. — (3) רצונו לימר ויקד. — (4) בכי מן. יעין RSBM דף 32 הערה 1. — (5) כב, ט. — (6) כלמעלה כה, כה. — (7) בכי ניספ: כאן בטעות תיבות של לבן ונקדו בראשם להויתם נמחקים. — (8) ויקרא כו, לב. — (9) ירמיה ו, כו. — (10) במדבר כב, כו. — (11) עמים ה, טו. — (12) במדבר יח, כו. — (13) יחזקאל ד, ז. — (14) ישעיה נב, י. — (15) שמואל א' י, יב. — (16) דניאל ח, כב. ובכ"י: ומלכיות מגוי יעמדנה. ועין RSBM דף 32 הערה 1. — (17) יחזקאל לו, ז. וכל עשר התיבות הבאות נשמטו בדפוסים. — (18) במדבר כו, א.

להתעבר ביחד: 42. ובהעטיפה. כשעבר זמן המכירות להתעבר לא היה חושש על המאחרות:

לא 1. הכבוד. עוצם ממון, כמו ⁽¹⁾ ואכרם כבד [מאד] במקנה בכסף ובוהב: 5. ואלהי אבי היה עמדי. א"עפי שפניו רעים, אני לא גולתי ממנו כלום אלא הק' היה עמדי ונתן לי: 7. מונים. מניינים. עשרת⁽²⁾ אינו דוקא. כמו⁽³⁾ עשר נשים לחמם, ⁽⁴⁾ עשר פעמים תכלימוני. כלומר הרבה מניינים: 8. וילדו כל הצאן נקודים. בזה לא הועיל מחשוף הלבן⁽⁵⁾: 9. ויצל. הפריש. וכן כל לשון ישועה והמלטה וחליצה לשון הפרשה הם: 13. אשר משחת. להקדישה ועדיין לא הקרבת עליה נדריך⁽⁶⁾: 15. כספינו. שנשתכר בנו בנשואינו, שהיה לך להשתכר ביגיע כפך ולפרנסינו: 19. ותגנוב רחל את התרפים. שלא יגידו ויודיעו ללבן כי רוצה יעקב לברוח. כעניין שנאמר⁽⁷⁾ אין אפוד ותרפים. כי התרפים דברו און. רגילים היו לקסום בהם: 23. דרך שבעת ימים. כי יעקב היה הולך לאט בשביל צאנו ולבן שהיה רחוק ממנו הלך לגוז את צאנו כדכת'⁽⁸⁾ וישם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב, והוא מיהר לדרוזף והשיגו לסוף שבעת ימים: 29. ואלהי אביכם וגו'. ואני חולק לו כבוד⁽¹⁰⁾: 31. כי יראתי וגו'. עם אשר תמצא. השיב על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון: 32. לא יחיה. כלומר אני אעשה נקמה מגופו⁽¹¹⁾: 33. ויבא לבן באהל יעקב ואחר כך באהל לאה ואחר כך באהל שתי השפחות, ולמה לא מצאם באהל רחל? שהרי כשיצא מאהל לאה ויבא באהל רחל ישבה רחל על כר הגמל שהתרפים בתוכו: ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל. כלומר א"עפי שאמרנו למעלה באהל לאה ובאהל שתי השפחות, לא כך היה, אלא בתחילה כשיצא מאהל לאה נכנס באהל רחל, אבל מפני אורך דברים שאמר לבן לרחל ורחל ללבן לא היה רוצה להפסיק את הפסוק הראשון: 34. בכר. כר או כסת שנותנין על הגמל לשבת עליו: 38. לא שכלו. מתוך חוסר מרעה ומתוך שמירה פחותה:

(1) יג, ב. — (2) בב"י: עשר. — (3) ויקרא כו, כו. — (4) איוב יט, ג. ובכ"י נשתנה תיבת „פעמים“ שתי פעמים. — (5) שתלדנה בכל פעם אותו מין של מטולאית שאמר לבן. וכן כתב רמב"ן. ובעל קרן שמואל האריך לדבר ולא פירש כהוגן במקום הזה. — (6) כדבריו כח, יח. — (7) הושע ג, ד. — (8) זכריה י, ב. — (9) ל, ל. — (10) אף על פי שאינו אלהי אבי. ובעל קרן שמואל נדחק לפרש. — (11) כפירוש ראב"ע הראשון.

ואילי צאנך. דרך רועי צאן במדבר לאכול מן הכבשים הזכרים:
 39. אחטנה. כמו אחטאנה, אני הפסדתי משלי, כמו⁽¹⁾ אני ובני
 שלמה חטאים. הרבה אלפין חסרין: גנבתי יום. יו"ד יתירה גנובת
 יום וגנובת לילה שלמתי, כמו⁽²⁾ רבתי עם שרתי במדינות. אבל
 גנובתי קמץ פתרונו גנובת שלי: 42. שלחתני. ולא בשמחה
 ובשירים⁽³⁾: 43. מה אעשה. הואך אוכל לעשות להם רעה:
 49. והמצפה. דכת'⁽⁴⁾ את מצפה גלעד: יצף. מן⁽⁵⁾ צופה נתתיך.
 כמו⁽⁶⁾ ירב בארץ מן⁽⁷⁾ פרה ורבה: 51. יריתי. זקפתי. יעקב ירה
 אותה בעצת לבן. כמו⁽⁸⁾ ירה בים:
 לב. 2. ויפגעו בו. לשומרו. כדכת'⁽⁹⁾ והנה אנכי עמך:

וישלח יעקב.

5. ויצו אותם לאמר. צוה אותם ואמר להם כה תאמרו.
 והשלוחים לא ידעו⁽¹⁰⁾ דאגתו של יעקב: עם לבן גרתי כאשר ידעת
 במצות אבי ואמי. שלא יחשוב כשבילי ברח: ואחר. כמו ואחר⁽¹¹⁾
 ואהב את יעקב כמו ואהב, וכן⁽¹²⁾ ואכל⁽¹³⁾ ואמר. חסרון אלף של
 יסוד: 7. באנו אל אחיך אל עשו ומצאת חן בעיניו כאשר אמרת
 וגם הנה הוא מתוך ששמח בכיאתך ובאהבתו אותך הולך
 לקראתך וארבע מאות איש עמו לכבודך. והו עיקר פשוטו⁽¹⁴⁾. וכן⁽¹⁵⁾
 גם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבן: 8. ויירא יעקב
 בלבן, שא"עפי שהראה לשלוחים כי לכבודו מתכוין, הוא לא האמין

⁽¹⁾ מלכים א' א, כא. — ⁽²⁾ איכה א, א. וכן ברש"י. — ⁽³⁾ כאשר אמר לבן בפסוק בו. — ⁽⁴⁾ שופטים יא, כט. — ⁽⁵⁾ יחזקאל ג, יז. — ⁽⁶⁾ א, כב. — ⁽⁷⁾ בכ"י: מה. והמקרא לה, יא. — ⁽⁸⁾ שמות טו, ד. — ⁽⁹⁾ כח, טז.
⁽¹⁰⁾ בכ"י: ידעו יודעין. ונקוד הראשון בטעות. ע"ן RSBM דף 35 הערה 4. —
⁽¹¹⁾ מלאכי א, ב. — ⁽¹²⁾ ג' יב; כז, לג. — ⁽¹³⁾ כד, לט. מב, מה. ועוד. — ⁽¹⁴⁾ פירש
 כן בשביל שנאמר וגם הולך לקראתך ולא אמר אבל הולך לקראתך. —
⁽¹⁵⁾ שמות ד, יד.

שמחשבת עשו לטובה אלא לרעה: ויצר. (מנורת¹) צרור את המדיינים. והוא וכמון²) ותקל גבירתה מן קלל: ויחץ. מן³) אשר חצה משה: 9. לפלטה. שהיו רחוקים המתנות זה מזה ואם יראו פרענות יברחו: המחנה האחת לשון נקבה הוא כדכתיב⁴) אם תחנה עלי מחנה. הנשאר לשון זכר. הרבה⁵) מצינו תיבות פעמים זכר פעמים נקבה. כמו⁶) השמש יצא על הארץ. (7) ותך השמש. (8) רוח סערה עושה דברו. (9) ורוח באה מעבר המדבר ויגע בארבע פינות הבית: 10. אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק. שהבטחתני בלשון זה בצאתי¹⁰) מבאר שבע¹¹) ויאמר אני יי אלהי אברהם אביך¹²) ואלהי יצחק: 11. קטנתי מכל. מלהיות לי וכלל החסדים וגו'. וכן¹³) קטן מהכיל את העולה ואת השלמים. ולפי שעשית לי חסדים ואמת יותר מן הראוי לי ואני עדיין לא קיימתי נדרי ולא עבדתך כראוי. לכך אני ירא א"עפי שהבטחתני. שאיך [ורן¹⁴) את האדם אלא לפי מעשיו. כמו שמצינו בחוקיה שאמר לו הנביא¹⁵) מת אתה ולא תחיה ואחר כך בתפלת חזקיהו הוסיף¹⁶) הק' על ימיו חמש עשרה שנה: 11. פן יבא והכני. לפי שקטנתי מכל החסדים. כאשר פירשתי: 13. ואתה אמרת היטיב איטיב עמך. א"עפי שאין אתה מחוייב לקיים לי הבטחתך שהרי קטנתי וגו' א"עפי כן עשה למען כבוד שמך שתתקיים הבטחתך כמו שאמר משה לחק' כשרצה לכלות את ישראל¹⁷) (1) למה יאמרו מצרים [לאמר] ברעה [וגו']¹⁸) וינחם יי על הרעה. ובמקום אחר¹⁹) מכלתי יכולת יי וגו' וישחטם במדבר וגו' ואמר לו הק'²⁰) סלחתי כדברך: 16. ובניהם. לפי פשוטו²¹) בניהם ממש והיו²²) בהם זכרים: 17. וריוח תשימו. דרך כבוד הוא, מתנות²³) הרבה זה אחר זה: 18. למי אתה. עבר. והם השיבו²⁴) לעבדך ליעקב: 19. מנחה. כמו שפירשתי כבראשית²⁵): 21. כי אמר אכפרה

(1) במדבר כה, ז. — (2) טו, ד. — (3) במדבר לא, מב. — (4) תהלים כו, ג. — (5) בכי: הרבה הרבה. (6) יט, כג. — (7) יונה ד, ח. — (8) תהלים קמח, ח. — (9) איוב א, יט. — (10) בכי בטעות: מצאתי. — (11) כח, יג. — (12) בכי נמצא כאן תיבת וגו' מיותרת. ועין RSBM דף 37 הערה 1. — (13) מלכים א' ח, סד. — (14) תיבת דן השכיל המדפים הראשון להוסיף. — (15) מלכים ב כ, א; ישעיה לח, א. — (16) בכי: והוסיף. — (17) שמות לב, יב. — (18) שמות לב, יד. ובכ"י בא המקרא הזה שלא במקומו בסוף המאמר אחרי תיבת כדברך. — (19) במדבר יד, טז. — (20) במדבר יד, כ. — (21) כדעת רש"י ולא כאנדה שהביא רש"י. — (22) בכי: והיה. — (23) בכי: למחנות. — (24) בפסוק יט. — (25) עוד תמצא פירושו לויקרא ב, א. עין RSBM דף 150 בשורה השלישית.

פניו. כן חשב יעקב בלבו ואין זה מדברי השלוחים⁽¹⁾: וגם הנה הוא אחרינו⁽²⁾. לפי שרצה יעקב לברוח בלילה דרך אחרת אם לא מפני שעכבו המלאך, לכך היה מתכוין להטעותו לעשו שלא יפגשוהו: 23 ויקם בלילה ההוא⁽³⁾. נתכוין לברוח דרך אחרת ולפיכך עבר הנחל בלילה, כמו שמצינו בדוד בברחו מפני אבשלום בדרכים הללו של ירדן ומחנים שעבר יעקב ובלילה כמו כן⁽⁴⁾ ויאמרו אל דוד קומו עברו⁽⁵⁾ [מהרה] את המים וגוי ויקם דוד וכל העם אשר אתו ויעברו את הירדן עד אור הבוקר עד אחד לא נעדר אשר לא עבר את הירדן וגוי ודוד בא מחנים⁽⁶⁾ ואבשלום עבר את הירדן וגוי: מעבר יבק, מעברות המים, כדי לברוח: 25 ויותר יעקב לבדו. כלומר שהעביר כל אשר לו, שלא היה עוד לעבור אלא הוא לבדו, ורצה לעבור אחריהם, כי לברוח דרך אחרת שלא יפגשו עשו נתכוון. ויאבק מלאך עמו שלא יוכל לברוח ויראה קיום [הבטחתו] של הק' שלא זיקהו עשו: 26 כי לא יכול⁽⁷⁾ לו. המלאך. ורצה⁽⁸⁾ לעבור ולברוח בעל כרחו: ותקע. נבדלה מן הירדן, כמו⁽⁹⁾ פן תקע נפשי ממך: [ירד יעקב].⁽¹⁰⁾ הירד טעמו למטה בריש כי כן שמה⁽¹¹⁾ וכן⁽¹²⁾ גדר מזה וכן⁽¹³⁾ גל. וכשירד דבוק נהפכין להיות פתח קמן וטעמו באות ראשונה, ירד⁽¹⁴⁾ יעקב, ירד⁽¹⁵⁾ המשכן: 27 כי עלה השחר. וכיון שהאיר היום מערתו יש לילך לדרכיך⁽¹⁶⁾: כי אם ברכתני. שתשלחני מאתך בשלום שלא אהיה נווק במה שנתאבקתי עמך, כי עתה עלה השחר. אז ידע יעקב שהוא מלאך⁽¹⁷⁾: 29 כי שרית. מגורת⁽¹⁸⁾ באוני שרה את אלהים כמו קנה, קנית. עשה, עשית. אבל⁽¹⁹⁾ וישר אל מלאך ויוכל מגורת שב קם רץ שיאמר ויקם וישב וירץ. ומה שלקה יעקב ונצלע לפי שהק' בה' הבטיחו והוא היה בורח. וכן

(1) נראה שרש"י פירש תיבות ואחרי כן שבפסוק הזה אחרי זמן רב ולא מיד אחרי בא המנחה אל עשו. — (2) בפסוק יט הלשון: והנה גם הוא אחרינו, ובפסוק הזה: גם הנה עבדך יעקב אחרינו, ומקום הפירוש נאחר וראוי היה לכתבו לפני פירוש כי אמר אכפרה פניו. — (3) במקרא כתוב: בלילה הוא. — (4) שמואל ב' יז, כא — כד. — (5) במקרא: ועברו. — (6) במקרא: מחנימה. — (7) בכ"י: ויכל. — (8) יעקב. — (9) ירמיה ו, ח. — (10) ר"ל ירד בפסוק לנ. — (11) כן שם הדבר שלא בסמיכות. — (12) במדבר כב, כד. — (13) ויקרא ה, כא. ועוד. — (14) שמות א, ה. — (15) שמות מ, כב, כד. — (16) בכ"י נקדם המאמר הזה לפני פירוש ירד יעקב. — (17) אחרי שאמר לו האש כי אחרו בכוונה כל הלילה עד עלות השחר שאין זמן עוד לברוח, הביר יעקב שמלאך יי הוא. — (18) הושע יב, ד. — (19) הושע יב, ה.

מצינו בכל ההולכים בדרך שלא ברצון הק' או ממאנים ללכת שנעשו. במשה כת' (1) שלח נא ביד תשלח ויחר אף יי' (2) במשה. ולפי הפשט אינני שאמרו חכמים (3) בכל מקום חרון אף עושה רושם וכאן מה רושם יש הלא אהרן אחיך הלוי עתיד היה (4) להיות לוי ואתה כהן ועכשיו הוא יהיה כהן ואתה לוי, אך לפי הפשט לפי שהיה מתעצל ללכת כת' (5) ויהי בדרך במלון ויפגשו [י] ויבקש המיתו. וכן ביונה שנבלע במעי הדגה. וכן בבלעם (6) ויחר אף אלהים כי הולך הוא ונעשה חגור כדכת' (7) ותלחץ ואתו רגל בלעם (8) וילך שפי, חגור (9), כמו (10) ושופו עצמותיו: 32. והוא צולע על יריכו. עתה כשהיה השמש [וזרח] ראווה צולע על יריכו. כמו (11) ויהי בבקך והנה היא לאה. כי עד עכשו לא נודע שהיא לאה: 33. על כן לא יאכלו. לזכרון גבורתו של יעקב ונס שעשה לו הק' שלא מת:

לג. 7. נגש יוסף ורחל. לפי הפשט דרך להוכיח את האישי תחילה (12), אבל למעלה (13) מתוך שאמר לאה וילדיה אמר כמו כן רחל ויוסף: 8. מי לך כל המחנה של עדרים ששילחת (14): 11. חנני, חנני (15): 14. עד [אשר] אבא אל אדוני שעירה. (16) הרחיב לו את הדרך: 18. ויבא יעקב שלם. אל עיר ששמה שלם. כמו (17) ותבאנה בית לחם: עיר שכם. עירו של שכם, כמו (18) כי חשבון עיר סיחון מלך האמורי היא. כדכת' (19) וירא אותה שכם בן חמור החזי נשיא הארץ. והמפרש שכם שם העיר, טועה הוא. שלא מצינו בכל מקום עיר ציון עיר ירושלים אלא העיר נזכרת אחרי השם (20). ואפילו אם זאת היא שכם (21), שמא לזכרון גבורת בני

(1) שמות ד, יג. יד. — (2) בכי בטעות: יי' אלהים. — (3) זכחים דף קב ע"א בשינוי לשון מעט. — (4) בכי בטעות: הוא. — (5) שמות ד, כד. ובכ"י: והיה בדרך במלון. — (6) במדבר כב, כב. — (7) שם כב, כה. — (8) שם כג, ג. — (9) כרב יוחנן בסנהדרין דף קה ע"א. — (10) איוב לג, כא. — (11) כס, כה. — (12) ולא כב' שהביא רש"י. — (13) בפסוק ב. — (14) בכי בטעות: ששילחה. — (15) בכי: חנני. וכבר הגיה בעל קרן שמואל ור' וואלאף היידענתיים. וגם רש"י לעד. — (16) השתמש בקיצור בדברי רש"י מבבלי ע"ז דף כה ע"ב. — (17) ברות א, יט כתוב: עד בואנה בית לחם. — (18) במדבר כא, כו. — (19) לד, ב. ומעות המדפיסים הראיתי בספרי RSBM בדרך 41 הערה 3. — (20) כגון ינוה העיר הגדולה (יונה א, ב; ג, ב; ד, א). ואולם נמצא גם כן והעיר שושן (אסתר ג, טו; ח, טו). והח' ר' שמואל דוד לוצאטו ז"ל בפירושו לתורה הביא לעדים נגד רשכ"ם שני מקראות: עיר מבצר צר ביהושע יט, כט ועיר ספרדים בישיעה לו, יג. — (21) ר"ל שלם תהיה נקרא גם כן שכם ושתייהן עיר אחת הן.

יעקב שמו את שמה שכם⁽¹⁾ כדכתיב בלח שנקרא ביתאל⁽²⁾ וכדכתיב⁽³⁾ ויקראו ללשם דן על שם דן אביהם, לזכרון גבורתם שהרגו אנשי העיר, וכדכתיב⁽⁴⁾ ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך. וגם מי שמפרש שלם שלם בתורתו שלם בממונו⁽⁵⁾ טועה הוא לפי הפשט, שאין דרך המקרא לדבר כך, וגם מה צורך? וכי כשביל מיעוט דורון שנתן לעשו הוצרך לכתוב כן: 19. קשיטה. מין מטבע ששמה כן⁽⁶⁾: 20. אל אלהי ישראל. שהצילני מלכן ומעשו. כלומר האלהים הוא אלהי יעקב⁽⁷⁾. וכמו שקורין שם אדם⁽⁸⁾ אליעזר, עמנואל, כמו כן נקרא המובח כך. וכמו שפירשתי פשוטו⁽⁹⁾:

לד. 1. ותצא דינה. כי חוץ לעיר נטה אהל⁽¹¹⁾ ויצאה⁽¹²⁾ משם ונכנסה לעיר: 7. ובני יעקב באו מן השדה בתוך כך שיצא חמור לדבר אל יעקב ומצאם וידבר אתם וגו': 9. בנותיכם תתנו ולנו ואת בנותינו תקחו לכם. בבני יעקב תלו החיתונים לכבודם לתת ולקחת. אבל כשסיפרו את הדבר לאנשי עירם⁽¹³⁾ אמרו למפרע לכבוד בני העיר שהם יהיו הלוקחים והנותנים כדי לפתותם שישמעו אליהם להמול⁽¹⁴⁾: 10. וסחרוה. החי"ת גורמת. וכן מן גאל⁽¹⁵⁾ וגאלני, מן שחט⁽¹⁶⁾ וישחטוהו מן שאל⁽¹⁷⁾ וישאלוני משפטי צדק, מן בחר בחרוהו מן פעל ופעלוהו: 16. ונתנו דגש, כמו ונתנו, פירוש ניתן. וכן⁽¹⁸⁾ מצרים נתנו יד כמו נתנו: 19. ולא איחר. מזורת⁽¹⁹⁾ לא תאחר שהוא משקל כבד כמו⁽²⁰⁾ תשפר: והוא נכבד. ושמעו לו: 23. בהיותם כאבים. לפי דרך ארץ ופשוטו של מקרא⁽²¹⁾ או היו כאבים מיום ראשון ושני: ויבאו על העיר שהיו יושבים בטח ולא

(1) ר"ל שמכל מקום עיר שכם הכתוב פה פתרונו עירו של שכם כן חמור ואחרי כן נקראת לפי הדעה הזאת העיר ההיא בעצמה שכם להזכיר נצחון בני יעקב על שכם, ומלפנים נקראת שלם. — (2) כח, יט. — (3) יהושע יט, מז. ושם כתיב: כשם דן אביהם. — (4) ד, יז. — (5) היא האגדה שהביא רש"י. — (6) בכ"י נכנס המאמר הזה באמצע פירוש עיר שכם לפני דברי רשבים וגם מי שמפרש וגו'. וזאת היתה ראשית חטאת לטעות המדפיסים אשר הזכרתי בדף 43 הערה 19. — (7) בפירוש רש"י ובכ"י נשני שתי פעמים התיבות האלה: „שהצילני מלכן ומעשו כלומר האלהים הוא אלהי יעקב“. והם כשורה שלמה. — (8) שמות יח, ד. — (9) ישעיה ז, ח. — (10) והדרשה הביא רש"י בסוף דבריו. — (11) יעקב נטה אהל דינה מחוץ לעיר עם אהלו (לג, יט). — (12) בכ"י: ויצא. — (13) בפסוק בא. — (14) כדברי רש"י לפסוק טז. — (15) בתהלים קיט, קנד: וגאלני. — (16) שופטים יב, ג. ובכ"י: שחטוהו. — (17) ישעיה נח, ב. — (18) איכה ה, ו. — (19) שמות כב, כח. ועי'. — (20) שמות כב, כד. ועי'. — (21) שלא כדברי הראשית רבא שביום השלישי למלחמת התניק תגבר הסכנה.

נוהרו מהם. וכן כל בטח שבכל מקום על היושבים הוא אומר בין בתורה בין בנביאים⁽¹⁾: 30. להבאישני. את ריחי כמו⁽²⁾ אשר הבאשתם את ריחנו:

לה 2. אלהי הנכר. שלקחו בעיר: 7. ויקרא למקום שחון לזו שהקים מצבה שם⁽³⁾ בבאו מבית אביו אל ביתאל. כי מתחילה נקראת שם העיר ביתאל⁽⁴⁾ ואולם לזו שם העיר לראשונה, אבל עכשיו קרא שם המקום ביתאל שחון לעיר, אשר חלם שם, אל ביתאל, לפי שעד עתה הוא היה בעורו⁽⁵⁾: 8. אלון בכות. לא נכתב אלא⁽⁶⁾ מפני שכל המקומות שהלך יעקב בחזרתו הולך ומפרש. ⁽⁷⁾ פנואל, סוכות, אל אלהי ישראל, שלם⁽⁸⁾ עירו של שכם, לזוה, אל ביתאל, אלון בכות, ביתאל השני שאחר וירא אלהים אל יעקב עוד, בית לחם אפרת, מגדל עדר: 9. וירא אלהים אל יעקב עוד. אחר שנסע מלזו הוא ביתאל קרא עוד את המקום השני ביתאל כמו שמפרש והולך: 15. המקום אשר דבר אתו. כמה פעמים נאמר לשון זה בפרשה זו לפי שהיה המקום באמצע הדרך ואין שם עיר: 16. כברת. כמו⁽⁹⁾ ידוע כבירים, ⁽¹⁰⁾ ואוריד כביר יושבים. לשון הרבה⁽¹¹⁾. ולפי ושהיה עוד ריבוי ארץ עד אפרת נקברה בדרך: ותקש. כמו ותקשה, כמו ותצו ותצוה. ⁽¹²⁾ ותכם ותכסה: 17. אל תיראי כי גם זה לך בן כאשר התפללתה ⁽¹³⁾ יוסף יי לי בן אחר, ולא חפץ להמיתך אלא קיבל תפילתך. ולדבר על לכה נתכוונה: 18. בנימין. בן וקנים, בן ימים. כמו⁽¹⁴⁾ לקץ הימין כמו הימים: 20. היא מצבת קבורת רחל שאמר שמואל לשאול כשהלך ממנו לאחר שמשחו למלך⁽¹⁵⁾: 21. למגדל עדר. סמוך לבית לחם היה בדכת בתרי נשר⁽¹⁶⁾ ואתה בית לחם אפרתה וגו' וכתוב בסמוך⁽¹⁷⁾

(1) ולא כביר שהביא רש"י. — (2) שמות ה, כא. — (3) כח, יח. — (4) כח, יט. — (5) מדרשו כאן ולמעלה כח, יט ולפנינו לפסוק ח' וט' נזלה דעת רשבים שבפסוק הראשון בצאת יעקב מבית אביו קרא שם המקום אשר לן שם ביתאל והעיר לזו הקרובה שם נקראה מהיום, והוא גם כן ביתאל. ועתה בשיבונו מדרך ארם שניה שם המקום אשר היה לן שם בתחלה וקראו אל ביתאל והעיר עצמה נקראת כמלפנים לזוה אי לזו אי ביתאל; ועוד נקרא מקום אחר ביתאל בפסוק טו שאינו לא לזוה ולא אל ביתאל. — (6) בבי: אל. — (7) כל השמות הבאים כאן נשמטי בדפוסים. — (8) בבי בטעות: שכם. — (9) איוב לד, כד. — (10) ישעיה י, יג. — (11) בבי: הרב. — (12) לח, יד. יעיד. — (13) ל, כד. — (14) דניאל יב, יג. — (15) הלך לשטתו שיש מקראית שלא נכתבו אלא כדי להבין המקראות הבאים אחריהם. עין RSBM דף 88 הערה 1. — (16) מיכה ה, א. — (17) שם ד, ח.

ואתה מגדל עדר וגו': 22. וישמע ישראל. לא נכתב זה אלא להודיעך שבשביל ששמע יעקב את הדבר אמר לו בשעת צוואתו (1) פחו כמים אל תותר כי עלית משכבי אביך: ויהיו בני יעקב שנים עשר. עתה כשנולד בנימין היו שנים עשר (2). ועד (3) שסיים כל עניין אותה הפרשה לא היה רוצה להפסיקה: 29. עשו ויעקב. לפי שהיה בכור ויעקב היה חולק לו בכור הקדימו הכתוב. אבל בקבורת אברהם הקדים הכתוב יצחק לישמעאל לפי שהיה בן השפחה:

לו. 2. עשו לקח את נשיו מבנות כנען. המדקדק יתן לב כי בפרשה ראשונה של תולדות יצחק נאמר (4) יהודית בת בארי החתי, בשמת בת אלון החתי (5) מחלת בת ישמעאל, ובפרשה זו לא הזכיר בת בארי כלל לא שמה ולא שם אביה, אבל [אלון] וישמעאל אביון של שתי נשיו הראשונות הזכירו. שהחלפו שמות הבנות כאשר מצינו בכמה מקומות. בשמת בת אלון נקראת כאן עדה בת אלון, ומחלת בת ישמעאל נקראת כאן בשמת. לכן יש לומר יהודית בת בארי מתה בלא בנים, אבל בת אלון ובת ישמעאל היו להם בנים המפורשים כאן. ואהליבמה בת ענה בת צבעון החוי לקח אחרי בן אחר שהלך לו לשבת בהר שיעיר ונתחתן בבני שיעיר החורין (6) כדרכי לפיני (7) כי אהליבמה היתה בת ענה בן צבעון בן שיעיר החורין, וגם תמנע פילגש אליפז בתוכה שם (8) בבני שיעיר. ולפי שאהליבמה אשתו אחרונה היתה, לפיכך מזכיר אותה ואת בניה בכל הפרשיות האילו לבסוף: 6. מפני יעקב אחיו. כי יעקב קנה את הבכורה ודינו היה לירש את יצחק לכך ישב בארץ מגורי אביו: 9. ואלה תולדות עשו. בני בניו, כאשר פירשתי באלה תולדות נח (9): 12. ותמנע היתה פילגש. ראיתי בשוחר טוב (10) ותמנע

(1) מט, ד. — (2) הלך בדרך רש"י. — (3) בכ"י: ועד. — (4) כו, לד. — (5) כח, ט. — (6) בכ"י בטעות: החייו. — (7) בפסוק כה, כד. כ. — (8) בפסוק כב. (9) הפירוש הזה נאבד שם מאתנו, אבל תמצאנו פעם שנית די באר לוישב יעקב לו, ב. — (10) לא מצאתי בדברים האלה בשוחר טוב הנרפס, והחכם ר' שלמה בובער במבוא לסי' לקח טוב אשר הדפוס ע"פ כ"י דף כד ע"א כתב שציל כאן „בלקח טוב" כי אין זה דרך מדרש שוחר טוב. ולבאירה דבריו נעמים ונכוחים למבין, אבל המטיב לעיני בדבריו רשבים ובלקח טוב דף צ"ב לא תנוח דעתו בדבריו ר' שלמה. כי רשבים אחרי הביאו בשם שוחר טוב פ"ה הפסיק הזה והביא עוד פירוש דברי המקרא ביהושע יג, ח הוסיף לאמר ואני שמואל מצאתי פסוק שלישי בדבריו הימים וגו'. ואם כן, פירוש הכתוב ביהושע גם אותו מצא במקורו. ואיה איפוא פירוש הכתוב שהוא בלקח טוב? — וגם בלקח טוב הובא פירוש הכתוב שלנו בשם יש מפרש. ולפי זה מקור הפירוש קודם ללקח טוב.

מחובר גם לפסוק העליון, שכן בדברי הימים⁽¹⁾ צפי וגעתם וקנו ותמנע ועמלק, ואחר כך הוא אומר בבני שעיר⁽²⁾ ואחות לוטן תמנע, דוגמת⁽³⁾ אחות נביות,⁽⁴⁾ אחות אהרן כמו שפרשתי⁽⁵⁾. [וכן כאן⁽⁶⁾] ויהיו בני אליפו תימן אומר צפו וגעתם וקנו ותמנע ותמנע היתה פילגש, הראשון זכר מבני אליפו, והשני נקבה⁽⁷⁾ ואחות לוטן תמנע. וכמוהו [ב]יהושע⁽⁸⁾ ועתה חלק את הארץ [הזאת] בנחלה⁽⁹⁾ לתשעת השבטים וחצי שבט המנשה. עמו הראובני והגדי לקחו נחלתם אשר נתן להם משה בעבר הירדן מזרחה. על כרחיך פסוק שני חסר ממנו, כי היה לו לומר וחצי שבט המנשה השני כבר לקחו נחלתם. לפיכך יש לך לומר כי פסוק זה עונה על סוף הפסוק שכת' בו וחצי שבט המנשה. אף על פי שמדברים הפסוקים בשני חצאי שבט מנשה, לאחד מהם חילק משה ולשני חילק יהושע. ואני שמואל מצאתי פסוק שלישי בדברי הימים דוגמתן במשפחות בני יהונתן בן שאול⁽¹⁰⁾ ובני מיכה פיתון ומלך ותארע ואחו. ואחו הוליד את יהועדה ויהועדה הוליד את עלמת וגו'. ואותה פרשה נשנית וכפולה בתוך דף אחד. תחלת הפרשה אשר נשנית⁽¹¹⁾ ובנבען ישב[ו]. וסוף הפרשה⁽¹²⁾ אלה בני אצל. וכת'⁽¹³⁾ ובני מיכה פיתון ומלך ותחרע. ואחו הוליד וגו'. בעל כרחיך חסר ואחו מפסוק זה שדויה לו לכתוב ותחרע ואחו ואחו הוליד, אלא שתיבת ואחו הוליד עונה על פסוק שלמעלה כאילו כתוב ובני מיכה פיתון ומלך ותחרע ואחו ואחו הוליד וגו' שכך כת' בפרשה ראשונה⁽¹⁴⁾: 15. כל אלופים שבפרשה (מ)שרי עיירות ומשפחות. ואלוף קרח הנוכר בבני אליפו⁽¹⁵⁾ נראה בעיני שהוא תמנע שבבני אליפו הנוכר בדברי הימים⁽¹⁶⁾ שהרי בבני אהליבמה יש קרח אחר⁽¹⁷⁾: 20. יושבי הארץ. מתחילה. ובני עשו יירשום כ[ו]כת' באלה

(1) בדברי הימים א' א, לו. — (2) שם לו. — (3) כת, ט. — (4) שמיח טו, כ. — (5) לעיל כח, ט. — (6) בפסוק יא. — (7) בפסוק כב. — (8) יג, ח. — (9) בכי: בנחלת. — (10) דברי הימים א' ח, לה. לו. — (11) שם ח, כט; ט, לה. — (12) שם ח, לח; ט, מר. — (13) שם ט, מא. מב. — (14) ורמב"ן הביא הפירוש הזה בשם רודפי הפשט אינפ שלא ראה פירוש רשבי"ם כאשר הוכחתי בספרי RSBM דף 25 הערה 1. כי מצא הוא את הפירוש בספרי מפרשים אשר היו אחרי רשבי"ם ואשר השתמשו בפירושיו ובדבר הזה גם בפירוש לקח טוב. וכן נמצא הפירוש ההוא בפירוש ר' יוסף בכור שור ובספרי מפרשי צרפת האחרונים ולא בשם רשבי"ם. וכזה קרה גם לרשבי"ם גם לאחרים בימים ההם, ויותר מה מצאנו שהובא הפירוש הזה בפעם רוא דף יח ע"ב בשם רמב"ן. — (15) בפסוק טו. — (16) עיין דבריו למעלה לפסוק יב. — (17) בפסוק יח.

הדברים⁽¹⁾ וישבו תחתם: 24. ואיה וענה. נראה בעיני כך שמן כופסי [ו]ושת⁽²⁾. וא"עפי שבדברי הימים כת⁽³⁾ איה וענה, אין לדקדק בכך כאשר כתו בתורה⁽⁴⁾ עון וחול וגתר ומש, ובדברי הימים⁽⁵⁾ ומשך. והמפרש לו יתירה⁽⁶⁾ יש לתמוה מה היה לו לכתוב ו יתירה בזה. יותר משאר בנים, והראיות שמביא⁽⁷⁾ אינן. כי אותן ויין שמביאין אינן יתירות.⁽⁷⁾ ותשב תמר ושומימה פירשו⁽⁸⁾ כמו⁽⁹⁾ שבי אלמנה בית אביך, כי הישיבה⁽¹⁰⁾ הוא כפל לשון של שוממה והרי הוא כאילו כתוב ותשב בדודה ושוממה.⁽¹¹⁾ מגערתך אלהי יעקב נרדם וסוס כך פירשו, מגערת אלהי יעקב [נרדם] חיל שזנאנו הנוכר למעלה וגם רכבו וסוסיו⁽¹²⁾ בדכת⁽¹³⁾ סוס ורכבו רמה כים: הוא ענה שנוכר בימי משה על שם גבורתו אשר מצא את היימים הניכורים או חיות רעות ונצחם. לפי פשוטו אין לדקדק יותר: 22. ואחות לוטן תמנע. לפי שהיה גדול שבאחיו קורא לה אחות לוטן. וכן⁽¹⁴⁾ אחות נכיות. וכן⁽¹⁵⁾ מרים הנביאה אחות אהרן: 31. לפני מלך מלך. לפני משה שהושיע את ישראל⁽¹⁶⁾. כל שרי עם ועם קורא מלך. כי עד דוד מצאתי ביוסיפון אחרי אילו המלכים קרוב לארבעים מלכים נקובי שמות זה אחר זה⁽¹⁷⁾: 39. בת מי זהב. איני מדקדק לפי פשוטו בשמות כל כך⁽¹⁸⁾: 40. ואלה שמות אלופי עשו למשפחותם למקומותם. באלופים הללו מוזכר מקצתם של אלופים הנאמרים למעלה בני עשו. ויש לומר שלבסוף נעשו אילו האחרונים עיקר להיות אלופי עיר ועיר דכת, כאן למקומותם [ולפנינו⁽¹⁹⁾ למושבותם] בארץ אחוזתם. וראיה לדברי שכל⁽²⁰⁾ פרשיות בני עשו ובני שיער והמלכים אשר מלכו עד סוף הפרשה כולה הגם כתובים בדברי הימים, ופרשת אלופי בני עשו הראשונה אינה נזכרת שם כלל כי אם אלופי פרשה שנייה לבד:

(1) דברים ב, יב. — (2) שם ופסי נמצא בבמדבר יג, יד ושם ושת⁽¹⁾ ידע באסתר א, ט ועוד. ובכ"י כאן: וכפסי ושת⁽²⁾. — (3) דה"א א, מ. — (4) י, כג. — (5) דה"א א, יז. — (6) הוא דונש. בערך בנס דף 9 ורש"י. ובכ"י נכתב כאן: והמפרש לו יתירה. וחסר הקו משמאל לו. — (7) שמואל ב' יג, כ. — (8) בכ"י: פירשו. — (9) לח, יא. — (10) בכ"י: הישיבה. — (11) תהלים עז, ז. ועין רש"י גמ' שם. — (12) כבר קדמו בזאת מנחם בתשובותיו על תשובות דונש. עין מחברת דף 76 בדפים פיליפאוסקי. — (13) שמות טו, א. — (14) כח, ט. — (15) שמות טו, כ. — (16) וכן פירש ראב"ע. — (17) ביוסיפון שלנו א, ב. לא נמצאו כל כך. — (18) להוציא מדברי התרגומים וב"ר ורש"י. — (19) בפסוק מ. — (20) בכ"י: שבכל.